

JRM
Moldise Ajaloo Kateder

Inglise tööstus, kaubandus
ja linna töötavate masside olukord
XVII sajandil (1600-1660.a.)

Diplomitöö

Ilse Koik

Tartu,
1960

Sissejuhatus

Inglise kodanlikul revolutsioonil oli pöördeline tähtsus kogu Inglismaa ajaloos ning selle mõju oli suur ka kogu Euroopale. Inglise kodanlik revolutsioon oli XVII saj. toimunud Saksa talupoegade sõja ja Madalmaade kodanliku revolutsiooni järel järgmiseks kodanlikeks revolutsiooniks maailmas. Inglise kodanliku revolutsiooni tulemusena langes fodaalkord põhiliselt Inglismaal. See revolutsioon ei vabastanud töötavaid massid ning fodaalne ekspluatatsioon asendus kapitalistlikuga.

Rääkides Inglismaast üldiselt XVI saj. lõpul ning XVII saj. algul, tuleb öelda, et Inglismaa oli veel põhiliselt fodaalne maa, kuid mille tööstusse ja osalt ka põllumajandusse olid siiski tunginud juba kapitalistlikud suhted.

Inglismaa oli varenstanud villaga Flandria kalvitööstust peamiselt kuni XV saj. Kapitalistlike suhte

arunguga hakkas kalvitootmine arenema ka Inglismaal. Nõudmise suurehõimisega villale maavaldajad laiendasid lambakasvatust. Selle tulemusel olid m. tarastamine, kus talupoegadelt võeti ära nende kasutuses olev maa. Marx näitab, et m. kapitali esialgne akumulatsiooniprotsessi aluseks on põllumajanduslike tootja eksproprieerimine.¹ Tarastamise tulemusena jäid kümned tuhanded talupojad tööta, sest veel alustel korraldatud põllumajanduslikes ettevõtetes vajati vähem tööjõudu ja ainult üks osa töötuid leidis tööd arenevas tööstuses. V. I. Lenin näitab, et „raskamari vaesumine“ ei taastanud kapitalismi arenenist, vaid soodustas ja kõvendas seda.² Kapitalistid on saja „vaba töölist“ ja vaesunud väiketootjad muutuvad palgatööliskes.

Tööstuses oli XVI saj. lõpuni olnud kalitseraks tsunftisüsteem, mis

¹ K. Marx, Kapital, I, Tallinn, 1953, lk. 623.

² V. I. Lenin, Teosed, 1. köide, Tallinn, 1948, lk. 86.

oma range reglementatsiooniga piden-
 da tootmise arengut. Mutus kapitalistli-
 kuse ettevõtteks said manufaktuurid,
 kuid kaupid ei kaotanud veel oma
 mõju.

Kapitalismi arengut piden-
 dasid Inglismaal monopolid tööstuses,
 sise- ja väliskaubanduses ning nende
 lähem käitlemine toimub koos nende
 osadega. Monopole andis kasusaamise
 usmängil absolutistliku valituse fodaal-
 aristokraatia silmapaistvamatele esin-
 dajatele ning ka ühikutele suurkaup-
 miste gruppidele. Inglismaal hakkas
 tugisema kodanuse klass, kes ei leppi-
 nud arengut pidendavate tegurite
 olemasoluga. Tootmis- ja vahetusvare-
 did, mille alusel kodanuse kujunes,
 on loodud fodaalset ühiskonda, kuid
 fodaalid suhtid ei vastanud enam
 arenevad tootlikule jõududele.¹ Need
 oli tarvis purustada ning nad purustati,
 mille asemele astus vaba konkurrents

¹ K. Marx ja F. Engels, Valitud teosed kahe
 köites, 1. köide, Tallinn, 1957, lk. 23.

kodanluse majandusliku ja poliitilise võimuga. Arvut kapitalism rajas endale tued võitluses laguneva fodaalkorraga. Ikski ühiskondliku formatioon si hävine varem, kui purustatakse kõie tootlikud jõud, millele ta baseerub.¹ Need tootmisvahendid si teki varem, kui on valminud materiaalsed tingimused nende olemasoleks samas vanas ühiskonnas.

Fodaalkorra peamiseks toeks Inglismaal oli Tudorite ning nende järglaste Stuartite (1603. o. alates) fodaalabsolutistliku valitsus. Kodanlus sattus konflikti fodaaladelega, sest töesvad tööstuskapitalistid pidid kõvale tõrjuna mitte ainult tsunftimeistrid, vaid ka rikkumallikaid omaod fodaalid.² Kodanluse poolel asus ka m. m. m. m. Iks osa maavaldajatest korraldas oma maavaldustes põllumajanduse muutel kapitalistlikel alustel. Need laimandid lambakasvatust, kasutasid palgalist tööjõude, kapitalistlikku rendi-

¹ K. Маркс и Ф. Энгельс, Социализм, том 13, Москва, 1959, lk. 7.

² K. Marx, Kapital, I, lk. 622.

süsteemi. See oligi maaadel, kes vihes vanast feodaaladlast. Viimased rakendasid oma maavaldustes vanu meetodeid. Aruivate kapitalistlike suhetega maaadli hulk pidevalt suurenes. Maaadli huvide ühtsusid kodanuse huvidega, sest ka nemad ei leppinud feodaalse kammit-satiga tööstuses ja kaubanduses. Kodanlus koos maaadliga algatas revolutsioonis moodustas m. parlamendi poole. Kuninga poolele jäi feodaaladel koos talitseta kirikuga.

Suur tähtsus algatas revolutsioonis oli ka laialdastel rahvamassidel, so. talupoegadel ja linna töötaval rahval. Rahulolematuse aktiivne hõna vastu kastas ka nende hulgas. Revolutsiooni juhtivaks jõuks sai kodanlus koos maaadliga, kuid liikumapanevateks jõudeks kujunes töötav rahvas. N. I. Lenin nägib revolutsionist, et see on võimatu ilma eksploatuurijaid ja eksploatuuritavaid haarata kriisita.

---

¹ N. I. Lenin, Teosed, 31. köide, Tallinn, 1955, lk. 64.

Inglise XVIII saj. revolutsioon oli kodanlike revolutsioon. Revolutsiooni tulemusena purustati tööstust ja kaubandust psduudavad fodaalid tegevrid. Revolutsiooniga pääses võimu juurde kodanlus koos uus-aadliga. Selle võidu saasutariid nad sunnult osalt talupoegade ja linna töötava rahva abiga, kes astusid sõjaväkke rojalistide vastu. Naatamata sellele, et revolutsioon oli murrangulise tähtsusega, piirdus see kodanlike kitsaste klassihuvidega. Tiinult sotrialistlike revolutsioon kaotab igasuguse ekspluaatoriinise. Inglise kodanlike revolutsiooni ajal oli kõige revolutsiooniliseks ning arehenemaks klassiks kodanlus, proletariiat oli veel väga kujutemata.

Kapitalistlike suhete areng oli Inglismaal toimunud ebaühtlaselt. kõige rohkem arenesid need kagu- ning lõuna-Inglismaal. Majanduslike arengu erinevused ei jätnud mõju avaldanata ka Inglismaa poliitilisele olukorrale. Mahajäänud fodaalne Põhja- ja Lõuna-Inglismaa jäi keeninga prookle, enamarenesid Kagu- ning lõuna-Inglismaa parlamendi

poolle. Revolutsiooniline kriis küps aga vahemikul 1640. - 1642g, kus vastuolud jõudsid äärmuseni ning riigid revolutsiooni puhkenisuni 1642. a. Võitlus kuningaga ja parlamendi vahel kestis 1649. a. Feodaalabsolutistlik valitsus Inglismaal kukutati, kehtestati vabariik. Kõige revolutsiooni ajal parlamendi sõjaväe ülemjuhatajaks oli Oliver Cromwell, kes oli keusaadli silmapais ter erindaja. Toetudes sõjaväele kehtestas ta 1653. a. oma diktatuuri - ta sai lord-protectoriks. Protectoraadi periood lõppes Stuartite restauratsiooniga 1660. a.

Suurt mõju Inglismaa majandusele avaldasid ka välispoliitilised sündmused, eriti 30-aastane sõda (1618-1648. a.). Skuigi; Inglismaa polnud otseselt seotud sõjaga, mõjus see inglise tööstuse ja kaubanduse arengule, mille tagajärjedest lähemalt juba vastavate osadega käesolevas töös. Väliskaubanduses olid inglismaale peamiseks konkurentideks lähendatud Madalmaad ning võistlus nemadega rüis avaliku sõjani 1652. - 1654. a, millest Inglismaa väljus võitjana.

Inglise kodanlike revolutsioon oli hega kiire-
 tud murrangulise tähtsusega. Käesoleva
 töö eesmärgiks on käsitleda tööstuse ja
 kaubanduse olukorda revolutsiooni esisel
 perioodil, võitlust feodalse ja kapita-
 listliku süsteemi vahel, lisanduvatist
 raskustest revolutsiooni perioodil ning
 revolutsiooni tulemustest tööstuse ja kaubar-
 dusega seoses. Eesmärgiks on samuti
 näidata liirsa töötavate masside suure-
 netat ekspluaatorinist, nende kaalunust
 kõrvuti riikastavate kapitalistidega.

Töö on juhitudunud marks-
 ni - leninismi klassikute põhjapanoate
 süsukohtade järelle kapitalismi aren-
 gert käsitledes. Kuna kapitalismi teeki-
 nist, selle arengert on K. Marx pökyäli-
 kult selgitanud oma teoses „Kapital“,
 siis on ka antud töös kasutatud mater-
 jale nimetatud teosest, viti m. kapitalismi
 enialgert akumulatsiooni käsitlevat osa.¹
 K. Marx on kapitalismi enialgse akumu-
 latsiooni klassikalise näitena kasutanud

¹ K. Marx, Kapital, I.

just Inglismaad. Tootlike jõudude, toot-
 misviiside arengut näitamises on kasu-
 tatud K. Marxi ja F. Engelsi tööd „Kommun-
 istliku Partei Manifest“ ning K. Marxi
 tööd „Politiikonoomia kriitika juurde.“²
 Kapitalismi arengut käsitledes on kasu-
 tatud N. J. Lenini tööd „Müümitatud
 turgude küsimuse kohta“³ ja revolutsiooni
 teoreetilisel tööl „Parempoolsuse“ lastehaigus
 kommunismis.“⁴

Allikmaterjalidest on kasuta-
 tud suuremas määras tööstuse, kau-
 banduse ja töötavate masside kohta
 käitaid osand spetsiaalset tööd „Inglise
 1640.-1660. a. revolutsiooni sotsiaalsed“⁵
 allikmaterjalid sisaldavad lugemikke: „Luge-
 mik Euroopa sotsiaalmajanduse ajaloost

¹ K. Marx ja F. Engels, Valitud teosed kahes
 köites, 1. köide.

² K. Маркс и Ф. Энгельс, Сочинения, том 13.

³ Н. С. Ленин, Труды, 1. köide.

⁴ Н. С. Ленин, Труды, 31. köide

⁵ Законодательство Академии революций
 1640-1660 гг., Москва - Ленинград, 1946.

muel ja minimal ajal",¹ "Keskeja ajaloo lugemik."²

Nõukogude autorite tööd on kõige rohkem kasutatud nõukogude ajaloolaste kollektiivi poolt koostatud koguteost "Inglise XVII sajandi kodanlike revolutsioon".³ Nimetatud kaheköiteline teos on suureks tööks, mis käsitleb Inglise kodanlike revolutsiooni kõiki probleeme ulatuslikult. Antud teost on kasutatud materjali nii tööstuse, kaubanduse kui ka linna töötavate nappide olekuna kohta. Nõukogude autorite tööd on veel kasutatud N. M. Labrooski ja M. A. Bargi tööd "Inglise kodanlike revolutsioon".⁴ Nimetatud autorid on oma

¹ Хрестоматия по социально-экономической истории Европы в новое и новейшее время, Москва - Ленинград, 1929.

² Хрестоматия по истории средних веков, Москва, 1950.

³ Английская буржуазная революция XVII века, I-II, Москва, 1954.

⁴ В. М. Лавровский, М. А. Барг, Английская буржуазная революция, Москва, 1958.

töös eriti laialdaselt selgitatud rahva-
masside niitsat olekonda, klassivõitluse
muutumist.

Edasi on kasutatud suuremal
määral veel N. M. Meštšerjakova töö „Inglise
tööstuslikust arengust XVII sajandi kodanliku
revolutsiooni ulõhtul.“¹ N. M. Meštšerjakova
käitleb Inglise majanduse ülikult te-
hist, eriti kahtootnise olekonda Põhja-Ing-
lismaal.

Kodanlike autorite töödest
on faktiline aruand suuremal määral
võetud H. Gibbinsi² tööd ning samuti ka
G. Steffeni³ ja J. Rogersi⁴ tööd.

¹ N. M. Meštšerjakova, О промышленном развитии
Англии накануне буржуазной революции
XVII века, Средние века, Сборник, Выпуск III,
Москва, 1955, м. 174-198.

² Т. Индикс, Промышленная история Англии,
С.-Петербург, 1898.

Т. Индикс, Очерк истории английской
морской и колониальной, С.-Петербург, 1899.

³ G. Steffen, Studien zur Geschichte der eng-
lischen Lohnarbeit, I, Stuttgart, 1901.

⁴ III. Роджерс, История труда и заработной платы
в Англии с XIII по XIX век. С.-Петербург,
1899.

Inglismaa tööstuse areng XVII sajandi I poolel.

a) Kalvitootmine - juhtiv haru Inglise tööstuses.

Kalvitootmise klassikalises maas oli Itaalia, kus selle tootmise suurimaks keskuseks oli XIII - XV saj. Firenze. Kalvitootmine baserus peamiselt Hispaaniast ning Inglismaalt sisseveetavale villale. Seoses käsitöö ning tööstuse arenguga lääne-Euroopas hakati kõrge kvaliteediga kalvit valmistama XV saj. ka Madalmaades, mis edukalt võistles Firenze kalviga ning näitas nõudmist viimase järel. Madalmaades oli kalvitootmise esialgsetes peamistes keskustes Flandria ja Brabant, kus teda valmistati linnades tsunftikäsitöi raamides. Sellise tootmiskiiri kõrval arenes veel maal külatöõndus, mis basurus suuremalt osalt just Hispaaniast sisseveetud villale. Flandria meistrid olid

kuulsad oma oskuste poolt kalvi näimistlemisel. Kapitalismi arenguga XVI saj. laienes kalvitootmine Madalmaades ka tuis-
 tus piirkondades ning tekkisid uued ettevõtted - manufaktuurid. Kapitalistlikud suhted karrasid ka Inglismaal ning sealgi tekkis kalvitööstus. Inglismaal oli küllaldaselt villat ja seoses areneva tööstusega lambakarjatusest üha laiendati maadetarastamise arvel. Kalvi muutus Inglismaal tähtsaks välyneartikkeliks. Inglisele püüdisid aga oskused kalvi näimistlemises ning pooltootudid kalvi näidi lõplikult välytöötlemiseks Flandriasse. Sellega seoses hakkas välyne villa välyne Inglismaalt ning langes villase näide tootang nii Itaalias kui ka Madalmaades. Madalmaad püüdisid võistelda Inglisea tootega ning hakkasid valmistama kergemaid villaseid näidevõtte. Toormaterjali püüti asendada Hispaania villaga. Üldiselt hakkas Madalmaades omamaine villatöötlemine langema, väike töus oli olnud XVI saj. II poolal, kuid see oli ajutine. Madalmaades nimdi üle sellisele

poliitiline, et osta Inglismaalt poolde-
töödeldud kalvit ning valmistöödeldult
edasi müüa.

Kodanliku revolutsiooniga Madal-
maades said Hispaania võimu alt rabaks
Madalmaade põhjapoolne osad, kuid lõuna-
poolne jäid endiselt Hispaania võimu alla.
Sõja ajal laostunud ning hispaanlaste
tagakiusamise eest põgenedes siirdunud
paljud kätöölinde liundatud Madalmaa-
desse ning Inglismaale (peamiselt selle
idapoolsetesse maakondadesse). See tuli Ing-
lismaale kasuks, kuna emigreerunud kät-
töölind töid kaasa oma teadmised ning
Inglismaal töödeldi kahv juba lõplikult
valmis. Nüüd võidi neid saata välister-
gudele Inglismaal valmistöödeldult. 1608. a.
kulati poolde-töödeldud kalvit väljavedu
Inglismaalt.¹ See ei tähendanud aga selle
väljaveo lõplikku kulamist edaspidi-
siks. Nüüguise võttega pressis valitsus
ainult raha välja, sest miljem jälle

¹ Т. Тодвинс, Промышленная история Англии,
л. 127.

lubati selle väljavedu. 1622. a. madurega
 keelati villa väljavedu, keid ka seda
 muudeti.¹ Kuusa Inglismaal oli küllalt
 villa, kalvitöötleneine täiustus, siis muu-
 tus Inglismaa tähtsamaks kalvitootjaks
 lääne-Euroopas XVII saj.

Kapitalismi arengut kalvitöös-
 tuses olid pidurdanud tsunftid. Tsunftid
 pidanud rangelt kontrolli toormaterjali,
 tööriistade, riidekangaste laiuse, pikkuse
 ja kvaliteedi üle. Tsunftid olid igasuguste
 muuduste vastu tootmises ning seega takis-
 tasid tööstuse arengut. Tsunftides töötanud
 õpipoisid ja sellid meistrite juhtimisel.
XVII saj. kehtis endiselt 1563. a. stateent
 sellide kohta.² Selle järgi rüüti õpipoistelt
 7 aastat õppeaega; meistrid pidid palka-
 ma töötajaid vähemalt aastaks. Töötajad
 ei võinud paremike juurest ära minna
 tuis juurede enne kokkulepitud tähtaaja

¹ А. Терюв, Развитие крупной промышленности в Англии, С.-Петербург, 1899, м. 112.

² Хрестоматия по социально-экономической истории Европы в новое и новейшее время, м. 208-213.

mööduvust. Rangelt tuli statuudi alusel kinni pidada tööajastust ning riikva spetsialiteediga kätöölineid ei võinud töötada ühes töökojas (kait. ketrajad ning kudujad). Statuudi järgi oli määratud kindlaks ühe ministri juures töötavate sellide arv. Seeja ...taustarid tsunfti moodusel ka vahindlalt tsunftimistrite meenu- mist kapitalistideks.¹ Sellide ning õpioste töö ministrite juures oli äärmiselt raske. Statuut oma raske reglementatsiooniga pidurdas kõigiti tööstuse arengit.

Kapitalismi arenedes tungis kaubanduslik kapital ka tsunftidesse ning kaupmehed püüdsid allutada tsunfti. Selle vastu võitlesid tsunftid energiliselt ning tõrjusid tagasi vahel- rganist kaubanduskapitali poolt.² Tsunftid pidid aga siiski arvestama tootmise

¹ K. Marx, Kapital, I, lk. 313.

² Samas.

arungut. Marx näitab, et välistest asjaolu-dest tingitud tööjootuse arendamisel lõhenevad tsunftid alaliikideks või asu- tati uusi tsunfti.¹ Seda tsunftid takis- tavad ühendamast mitmesuguseid käsi- tööalasid ühte töökohta.

Kuigi tsunftkäsitöö püüdis asetada kapitalistlikule tootmisele ette mitmesuguseid tõkkeid, tegevas see siiski ning kapitalism tungis ka tsunftidesse. Kaupmehed - kapitalistid allutasid endile täielikult tsunftid ning need kaotasid üle kapitalistlikeks korporatsioonideks ning muutusid sõltuvaks kaubanduskapitalist. Tsunftide ülekasvamisel tekkisid vahedes ning ühtlasi suuremates linnades ka „libreekompaniid“² Need olid esmajoonel kaupmeeste ettevõteteks, kus käsitööstusliku element oli täielikult muundatud sõltu- vaks kapitalist. Üks tugevamaid sel- liseid „libreekompaniisid“ oli Londoni kalvitööstjate kompanii, kelle üles —

¹ K. Marx, Kapital, I, lk. 313.

² B. H. Лабровский, М. А. Бари, lk. 69.

andeks oli osta jämedat pooleldi töödelatud kalvit, seda niinistleda ning siis müüa.¹ See organisatsioon ainult väliselt tekitas meelde tsunfti, mille kätte taga jäid varju tootnussuhetel, kuid neil ei olnud enam midagi ühist keskajaste fodaalsete tootnussuhetega tsunftides. See fodaalne vormi sees arenes kapitalistliku vormi. Üldiselt olid XVII saj. tsunftid üle kasvunud kapitalistlikeks ettevõtteks. Tsunftidel oli nimetatud sajandi I pool tootmises veel küllalt suuri mõju. Tsunftid paiknesid keskajastes linnades, eriti Londonis.

Kapitalismi areenisel tööstuses hakkasid välja kujunema ning üha suuremat tähtsust tootmises omana need, kapitalistlikud ettevõtted - manufakteerid. Nager näitab Marx, tekkinud manufakteerid kasvavad välja tsunfti raamidest ning kalvimanufakteer oli küst eri -

mene ring jäigi tähtsamaks manufaktuuri-
riks üldse.¹ Esialgsel ühiskondl manufaktuuri-
faktuuridel polnud suurt tähtsust.

Omandades aga teatud püsivuse ja lai-
ma leviku, sai ta kapitalistliku toot-
misviisi teadlikeks, plaanikindlaks
ning süstemaatiliseks vormiks.² Marx rii-
tab sisenise ehituse järgi kahte tüüpi
manufaktuuri - heterogeenne ja orgaan-
iline.³

Orgaanilises ehk tsentralisee-
ritud manufaktuuris asuvad töotajad
peremehe töökojas, kes igaüks töötab oma
erialal. Suurema manufaktuuri puhul
läks raja mitmeid suuremaid ruume
ning sageli kasutati tööruumideks Inglis-
maal kloostrite kooreid, mis olid sekula-
riseeritud XVI saj. 30-ndail aastail ning
müüdid.⁴ Kuidas toimus tööviisi muu-
tus tsentraliseeritud manufaktuuris,

¹ К. Маркс и Ф. Энгельс, Сочинения, том 3,
Москва, 1955, лк. 54-55.

² К. Маркс, Капитал, I, лк. 317.

³ Там же, лк. 299.

⁴ Английская буржуазная революция XVII в.,
I, лк. 53.

millise dialooga töötajaid seal oli, kui suur oli nende arv, sellist arvat teatava pildi ballaad John Winchcombe'ist, keda kutsuti Jack Newbury'ist.¹ Nimetatud ballaad trükiti esmakordselt 1597. a. ning XVII saj. sul korduvalt. Kirjelduses näagitakse tööst manufaktuuris. Pikas ja kitsas reumis oli 200 vastupidavat tööpinkki, millel töötasid reas 200 kargut. Igapähe kõval istus poisike, kes suure õhinaga taluis rädas süstikuid. Tüses reumis kraavind villa värimatult 100 naist rõõmsa näoga kõlavalt lauldes. Järgnuses kõvalreumis 100 teidrekuht pektatis klitides ja piimbalgete rätikutega ketrenid tuse pässa ja laulid õrnalt nagu ööbikud. Järgnuses reumis töötasid 50 käärijat ning 80 karga dekateerijat. Värvimiskojas oli 40 inimest, vanutuskojas 20. Villa sorttuurid aga 150 kuhtalt nietatud last. Kuigi see ballaad idealiseerib tööd manufak-

¹ Упоминания по упомятым сведениям, л. 266.

tuuris, saab selle kaudu siiski teatava ettekujutuse tööst manufaktuuris. Ballaadid on näha, kuidas uspluaturiti ka naised ja lapsed tööjõudu. Selline manufaktuuri oli töötajate arvu poolest suur manufaktuuri - val töötas üle 900 inimese.

Mõnikord tsentraliseeritud manufaktuuri peremes laskis osa tööd teha kodutöötajail, kuid suurem osa tööprotsessidest toimus siiski tema töökojas. Seda kasutati enamikus juhtumitel, kui töökojas ei olnud reumipendusel võimalike töötada kõigil töötajail ning kodutöötajad sooritasid ainult ühe või mõne tööga valmiva kalvi juures. Kõige rohkem anti villa kudrata kuje.

Tiieseks manufaktuuri vormiks oli heterogeenne või deentraliseeritud manufaktuuri, mis oligi XVIII saj. Inglismaal üldiselt manuses. Ettevõtja sel juhul ei kuulutanud tööruumide ehitamiseks, ei ehitatud neile sisekadeid. Ta organiseeris vill tooraine - villa - ostu ning

andis selle töötlemiseks mitmesuguse spetsialiteediga kodutöötajatele, kelle hulgas kujunuid välyi vastavalt erialadega eskestöölisi: partu- villa sorteriija, carder- kraasija, spinster- ket- raja, weaver- kuduja, fuller- vanutaja.¹ Need töid tegid talupojad, kellele vähene põllumaa ei võimaldanud täielikult elatuda ning seega olid nad ühtlasi käntöölised ja põllu- harijad. Töötati kodus, aga toornabr- jal ning sageli ka mõningad töö- riistad, näit. vohid ja kangasteljid, kuulund peremehele, kes sellele vas- tavalt palga vähendas. Niiisuguste töötajate sõltematus oli vaid naeline, sest nad ei muritsenud ise toor- materjali ning olid ära lõigatud selle turust; ei teustanud ise ka valmis, tooteid ning olid seega unal- datud ka sellest turust. Töötajate palga oli äärmiselt väike, kuigi liita- jail oli ka väike maalapine, elatund

¹ H. H. Мухоморова, lk. 180.

nad suurte raskustega. Näit. N. M. Mütser-
 janova andmete järgi ei teeninud selli-
 sed ketrajad 4 pennigi¹ päevas.² See
 on vaid üksik näide, kuid palgad
 olid üldiselt väga madalad. Sama
 autor märgib, et suure manufaktuuri
 omanik Thomas Reynolds Colchester'is
 Kagu - Inglismaal, varustades osa oma
 töotajaid kangastulgedega, vähendas
 töötaja niigi niltsat palga 8 penni
 nädalas võrreldes tihti oma tööriista-
 dega töötavate käntöolistega.³ Kõrbuti
 poolele talupöögide ja poolele käntöolistega
 oli need töotajad, kellele oli jäänud ainult
 elukoore ning äärmiselt vähe mood. Nende
 sissetulekud oli põhiliselt juba töötasu
 ning nad olid sellega kulgi enam sõl-
 tuvad ettevõtjast. Manufaktuuridega
 olid tihti seotud suurem osa elanuk-
 konnast ühes piirkonnas. Nii töötas ühe-
 tatud Thomas Reynolds'il ketustöödel 400
 perekonda, kudumistulgedel 52 ning tiistel ulu-

¹ 1 nailsterling = 20 šillingit, 1 šilling = 12 penni.

² H. M. Muegeljanova, lk. 180.

³ B. M. Nabrobchev, M. H. Tsapn, lk. 66.

jäänud töödel 33 perekonda.¹ Suurtis
 manufaktuurides valmistati tolle aja-
 kohta hulgaliselt kangaid. B. M. Lar-
 rovski ja M. A. Bargi järgi näitaks
 manufaktuuris, kus töötas üle 500
 kodutöötaja, valmistati aasta jook-
 sul üle 1000 riidekanga.² Kui tsunftid
 paiknesid vanades kuskalgites
 linnades, siis manufaktuurid said
 asukohtes mureärnid väljakoosadamad
 ja maakohad, mis olid väljaspool vanade
 linnade ja nende tsunftikorra kont-
 rolli.³ Maal pidendas manufaktuuride
 arengut veel teataval määral feodaal-
 ne maavaldus.

Kõrvuti tsunftkättoe ning
 manufaktuuridega oli Inglismaal
 VIII saj. veel arukalt iseseisvaid
 kalvi väiketootjaid, kes jätkasid tööd
 vanal kuskalgil viiril. Näidala jook-
 sul selline töötaja valmistas koos
 oma perekonnaliikmetega teeki jämedat

¹ B. M. Лавровский, М. А. Барги, lk. 66

² Тамар, lk. 67.

³ K. Marx, Kapital, I, lk. 651-652.

kalvit ning müüs selle pühapäeval kohalikul turul, et saada jälle rahaga villa ostuks ning majapidamiskuludeks. Nende valmistatud jämeda maakahvi hind oli madal ja töötajate majanduslik olukord oli raske. Oma sõltumatus võinud nad tihti kaotada ning allutati suurtootjatele ja nad muutunud detentraliseeritud manufaktuuri töötajateks. Paljud sellised käsitöölised lastevid ning moodustasid elproletariaadi.

Iseseisvate kalvitöötajate kulgaskas oli toimunud ka diferentsseerimine. Jõukamad meist ei töötanud mitte ainult oma perekonnamüügitel, vaid kasutasid sul õpipoisse. Niiuugene kanger valmistas juba rohkem kui ühe kanga nädalas. Villa ostis ta kaupmehilt - vahendajalt turult ning valmistootid müüs samuti turul. Kui palju niisugusel jõukamal iseseisval tootjal oli toormaterjali, tööriistu, riidekangaid, millised olid tööruumid, sellest annab teatud pildi

kangur John Pawson'i kodus kirjeldus
 XVI saj. lõpul.¹ Tema majas oli 3 tuba.
 Ühes koiti toormaterjali - villa ning
 seda oli 784 naela.² Samas ruumis oli
 ka 7 paari kraase ning ränninisel tar-
 vitatavat maaryajääd. Kortoriga oli
 veel liidetud kudumistuba, ränninüs-
 koda, ait. Aidas oli 21 kaltsikangast,
 40 naela vedrust ja veel 70 naela villa.
 Peale oma perekonnaliikmete oli tal
 veel ketrajatena 3 õpipoissi ning lisaks
 töökojale sai pures rihetulekut
 veel renditud maast. Nüüguusel
 kangusel oli juba väike tagavara
 toormaterjali ja valmiskangaid, nad
 duplaturinid võrast tööjõude. Nende
 arv võrreldes iseseisvate väiketootjatega
 oli väike. Väiketootjad aga kaebasid
 tihti, et rikkamad neid laostavad.
 Valitus püüdis rahulolematuse kas-
 ranisel mõningates kohtades regu-
 leerida kalvitootmist. Nii anti väit.
 1603. a. väija akt Wiltshire'is, millega

¹ H. M. Мусыпаков, lk. 177.

² 1 inglise nael = 453,6 g.

uuesti võeti 1563. a. statuudist kinni-
pidamist.¹

Kangrud kaebasid, et järka-
mod neid laostavad. Selle kohta oli
1555. c. välja antud akt kangrute kohta.²
Ühelgi kangrul ei võinud olla rohkem
kui ühed kangastelgid, kangrud ei võinud
pidada vanutus töökoda, vanutajatel pol-
nud õigust omada kangastelgi. See moodus
aga vastas järk-järgult oma tähtsust
sõnas kapitalistlike sektide arenguga kui
trunflides kui ka manufaktuuride tekkinisega.

Kui rääkida tootmisviisist
kogu Inglismaa kohta, siis maa kagu- ja
edelapoolsetes maakondades, kus kapita-
listlikud sektid olid rohkem arenenud
ning kaubit tooditi peamiselt ekspordiks,
olid ülekaalus manufaktuurid ja
trunfitooted võrreldes põhjapoolsete
piirkondadega. Viimased tootid rohkem
riistetükke ja nal oli rohkem väiketoot-
jaid võrreldes kagu- ja edelapiirkondadega.

¹ Уреченіямна по соугранько-экономическѣи
испорен Европѣ в ковѣ и котѣиуе в рѣдѣ, лѣ. 217-218
и Самар, лѣ. 206.

Toormaturjali saamisest räägib arvatavasti 1615.a. päritolu tundmatu autori dokument, mis räägib villatootjatest („Põhjendused villa kasulikkuse, ostu ja müügi kasuks.“)¹ Selle järgi rarustand kahtootjaid villaga:

- 1) Suurmaavaldajad, kellel on oma maa ja loomad. Nad võivad ajutiselt katkestada villa müügi, et tõsta selle hinda. See grupp on väike.
- 2) Kuningamaade ja vramaade rentnikud. Neid on palju ning nad müüvad hulgaliselt villa. Erandis viist müüb juha villa ette ära. Laenuitud raha leit osteti lambaid ning samal ajal kanger kulutas oma raha tagasteade ostmiseks heina- ja lõikustööde ajaks, kui villa oli raske sooda.
- 3) Talupoegade üldmass, kellel kõigil on villa vähestes kogustes. Neid hejapidamini on hulgaliselt ja neilt kokku koguneb küllalt suur kogus villa.

¹ Новая история в документах и материалах, часть I, Москва, 1934, л. 15.

Suur osa neist võtavad villakaup-
mestilt raha võlgu hammaste ostuks.

Selle kaasaegse dokumendi
põjal võib öelda, et vaatamata kapi-
talistlike suhete arengule suure osa
toormaterjalist andsid veel talupidajad,
kes olid veel lambakarvataimisel so-
tud suurte raskustega. Suurt täht-
sust kangute varustamisel villaga
omandid kaupmehed - vahendajad, kes
villa ostes sõitsid ringi mööda mered
ning ostetud villa müüsid turul.

Villa müüdi sageli timber-
töötlemiseks piirkondadesse, mis asusid
villatootjate omadest väga kaugel, mis
polnud sugugi ökonoomne. Sellest räägib
ka 1616. a. päritolu dokument „Kauba-
dusliku vahendamise hädavajalikkus-
est villa- ja kalvitootjate vahel.“¹
Seal öeldakse, et Inglismaal on 39
krahvkonda, kuid neist on 12-nes kalvi-
tootmine küllaldaselt arenenud, kuid
nimetatud 12-kest on viis krahvkonda

¹ Хрестоматия по социально-экономической
истории Европы в новое и новейшее время, т. 202.

vill kohaline. Paljudest põhjapoolsetest
 vabrikondadest tuleks vill suurelt
 osalt ümbertöötlemiseks Edela- ning Kagu-
 -Inglismaale, kuid samal ajal viidi
 villa Kagu-Ingliismaalt läbi Londoni
 ümbertöötlemiseks Edela-Ingliismaale ning
 valmiskangastena toodi see jälle Londoni
 müügies tasan. See teigi villa ka hulga
 kallimaks.

Enne kodanlike revolutsiooni
 olid kapitalistlikud suhted tööstuses
 tunginud, kuid põhiliselt oli Inglismaa
 XVIII saj. I poolel agraarmaa, kus 4/5
 miljonist elanikust tegelas põllumajan-
 dusega 75%.¹ Üldiselt oli kalvitootmine
 laienenud kogu maal, kuigi see ühri-
 kutes osades toimus see laenuklaselt,
 mis rõttus vastavalt kapitalismi sisse-
 tungist ühte või teise piirkonda. Kui
 kalvitootmisega tegeldi peaaegu kõikis-
 des vabrikondades, siis S. I. Arhangelski
 andmete järgi tegeldi intensiivselt
 sellega 14-ks vabrikonas ning üldse

¹ К. Н. Шамапутова, Орепки во экономии
 Англии 1640-1815 гг., Москва, 1958, lk. 16.

valmistati 11 sorti villast riidet.¹ Manufak-
tuuride arv suurenes kiiresti kapitalistli-
kult enamarenenud maakondades Kagu- ja
Edela - Inglismaal. Feodaalsel taasil toode-
ti kaalut rohkem mahajäänemates piir-
kondades Põhja- ja loode - Inglismaal, kuhu
siski kapitalistliku tootmine järü-järgult
teud rajas.

Kagu - Inglismaa oli ranaks
villatööstuse piirkonnaks, kes kahtoot-
mise poolst olid tähtsamad Norfolk'i,
Essex'i, Kent'i, Suffolki'i maakonnad.
Sealstes manufaktuurides (enamus de-
tsentraliseeritud) valmistati mitmesugu-
seid kahtsorte. Tähtsamates keskustes
linnadest olid Norwich Norfolk'is, kes
valmistati kuulsat Norwich'i bombasiini;
Colchester Essex'is, kes toodeti boi- ja
sarüriiet.² Boiriie oli paks ja pehme

¹ С. И. Архангельский. Аграрное законо-
дательство великой английской революции
1643 - 1648 г., Москва - Ленинград, 1935, стр. 43.

² Английская буржуазная революция
XVII в., I, стр. 51.

riie, sarš toimse noega riie. Kent'is valmistati jämedat kalvit. Nimetatud linnades toimus just deitsentraliseeritud manufaktuuride peehul kalvi lõplik välgatöötlumine. Kagu- Inglisea kalvitooteid eksporditi peamiselt Ida- Euroopasse, eriti Venemaale ja Poolasse.¹

Tähtsamaks kalvitootmise piirkonnaks oli Edela- Inglisea, kus seda toodeti Wiltshire'i, Somersetshire'i, Dorsetshire'i, Gloucestershire'i, Worcestershire'i ja Warwickshire'i krahvkondades.² Nendes krahvkondades linnades nimistleti samuti mitmeid erinevaid kalvisorte: Worcester'i pikka valget kalvit; Somersetshire'i ja Wiltshire'i lain ning värvilisi kangaid. Värvilisi ja valgeid äärisega kangaid toodeti kõikides krahvkondades. Devonshire'is valmistati jämedat kalvit - kašmiri.³

¹ Английская буржуазная революция XVIII в., I, кн. 49.

² Sakas.

³ С. И. Архангельский. Экономика Англии и экономические проблемы английской буржуазной революции XVIII века - Ученые записки Торковского Государственного Университета, Выпуск XVIII, Торонто, 1950, кн. 18.

Manufakteuridest olid ikkagi ülekaalus
 deentraliseeritud. Kalvitootmisega tige-
 les neis piirkondades palju inimesi, näit.
 XVIII saj. 20-ndail aastail töötati Gloucestershire'is
 1500 kangasteljiga ning kalvitootmisega
 tigeles üldse 24000 inimest.¹ Arenenud
 manufaktuurse tootmise kõrval Inglis-
 maa edela- ja kagu poolsetes krahvkonda-
 des suur osa tooteid valmistati veel
 väiketootjate ning tsemplide poolt.
 Edela-Ingliismaa kalvitootid eksportiti
 peamiselt Madalmaadesse, Prantsusmaale,
 Saksamaale ning see toimus peamiselt
 Bristol'i kaudu.² Pääalgu kogu kalvi
 eksporti Inglismaalt loostas vana kesk-
 aegne, aga ülejõuline Kaupmaste-avar-
 tüstide kaubakompanii, kellele oli sel-
 leks antud monopol.³ Selle kompanii
 sekretär J. Wheelu näitab, et XVIII saj.
 esimestel aastatel kompanii eksport
 värvimata kalvikangaste osas ulatus 60000

¹ Н. Н. Мещерякова, лк. 192 - 193.

² Английская буржуазная революция XVIII в.,
 I, лк. 49.

³ Н. Н. Мещерякова, лк. 192.

kangani, värsiteid kangaste osas 40 000.¹
 Inglise XVII saj. majandusteadlase
 G. Malyres'i andmetel töödeldi XVII saj.
 I poolel igal aastal 250 000 mõtmesuguse
 sortimendiga kahevõngast ning nende
 hulka ei ole veel arvestatud nr. kuusi
 kahevõrte.²

Põhjapooled maakonnad olid
 kahevõttnises mahajäänud. Sealsetes
 maakondades tegeldi kahevõttnisega
 ulatuslikumalt Derbyshire'is ja Yorkshire'is.
 Kaks neidest kohtu aruannet märgivad
 1613. ja 1638. a., et Yorkshire'i kangrud
 kuuluvad jämedama kahevõrde, nr. põhja
 käsimi, tootjate hulka. Selle maakonna
 Halifax'i ja Bradford'i linnade ümbruses
 tegelas kahevõttnisega 1613. a. 20 000
 meest, naist ja last, 1638. a. oli nende
 hulu suurenenud 2000 inimese võrra.³
 Võrdlemise nõrgalt oli kahevõttnine
 arenenud põhjas Cumberland'is ja Northun-
 berland'is. Põhja - Ingliseal olid ülikaalus
 väike-tootjad ning kaevud tooted läinud
 peamiselt siseturule.

¹ H. H. Меллерова, lk. 192.

² Samas, lk. 191.

³ Samas, lk. 195.

Heena Inglise kalvisid seer osa eksporditi, siis avaldasid tööstuse olukorrale suurt mõju sündmused mandril. 1618.-1648. a. kestnud 30-aastane sõda tõi kaasa riikliku kõrgemuse mandriga, algas seisak tööstuses. Juba 1621. a. märgiti langust kaubanduses ja tööstuses, rahapuudusest. 1622. a. andmete järgi siis lades 10000 kallvikangast, mille järgi polnud nõudnult. Eriti vähenes kalvi tarbimine sõja tülil poolil, heena Inglise kalvi varasem suur tarbija Saksamaal oli rängalt kannatanud sõjas.

Seisaku käsimus oli mitu korda arutlusele parlamendis XVII saj. 20-ndate aastate alguses. Valitsevaid klasse huvitas see käsimus nende kasumite langemise seisukohalt, mitte töötute ja laostumise äärel seisvate töötajate olukorra parandamise seisukohalt. Eriti laostavalt mõjus see niile, kes olid elatunud kalvitootmisega seoses olevate töödega. Paljud meenutavad hukkuritaks. Nii märgitakse 1622. a. töötute 50-60 liikmelistest gruppidest, kes tungisid ringi rännates rikkaste majadesse

ning hõudrid toiteu.¹ Osa riist oli ka tarastamise tagajärjel hulkuriteks muutunud talupojad. Et suurendada kalvi tartinist sisemaal, anti väga mõõnes, et kõie üliõiedid tuht talustada kalvist.² Sel riisil lootis valitsus suurendada hõudnust kalvi järgi ning ergutada tööstust. Sellel põhul tulemusi, sest üha suurenevate hulkurite ja laostumisel olevate töötajate ostuvõime pidesalt tõustate travilja hindade juures oli äärmiselt väike. Valitsus ei võtnud kasutusele mingisuguseid abivõime, mis töötajate olukorda oleks parandanud. 1622. a. märgiti, et krüis on suuremas ulatuses keelanud 10 maakonda.³

Revolutsiooni alguses oli olukord kalvi tööstuses endiselt raske. XVIII saj. 30-ndate aastate alguses toimunud väike tõus oli olud lühiajaline. 1640. a. tegid valitsuse komisсарid kuningas Charles I ette-

¹ Археологическая дупликация революция XVIII в., I, л. 51.

² Samas

³ С. И. Архангельский, Экономика Англии, л. 20.

kande puudustest kalvitööstuses: nilla kallinemisest koos järve-järguline lokaalmüügiaga; pottustest mitmesuguste kalvi-sortide valmistamisel, mille tagajärjel kadus nende hea kuulus.¹ Ettekandis ei räägita aga midagi monopolide kahjulikkusest ning vabakaubanduse vajalikkusest. Nälgapärasus oli komisсарide arvates tugivõrkude kalvitööstuses trumpide^{poolt} järelevalvet, mida tuli organiseerida kohalikes keskustes. Nii sugune abiõue ei saanud lahendada sisaku küsimust tööstuses.

Revolutsiooni perioodil majanduslike sidemete katkemise tõttu Inglismaa ühikute piirkondade vahel olekord hulgi halvenes. Põllumajanduse languse tõttu tõusid villahinnad; oli raskesti nende transpordiga; maal toimus sõjategevus. Kaubandus Madalmaadega oli katkenud kuningliku laevastiku võimetusnõuiga merel. Paljud töötajad emigreerusid Madalmaadesse. Prantsusmaa oli 1848. a. keelanud inglise villaste ning saunide ka siidkangaste

¹ Английская буржуазная революция VIII в. I, л. 54.

sisseveo, mille järele jäid jällegi paljud inimesed Inglismaal töötama.

Nabariigi kehtestamise ajal 1649. a. oli paratusevitud nii sise- kui ka väliselt, oli katkenud Inglise tööstustoodete väljavedu oma kolooniatesse, mis olid osaliselt üle läinud rojalistide poolle.¹ Madalmaod haarasid turud Inglismaa kolooniates. Suurkodanuse ja ühisaadli huvides kaubanduse ja tööstuse arendamiseks tõusis vabakaubanduse osatähtsus ning hakkas langema arengut pidurdavate monopolide hegemoonia. 1650. a. aktiga Inglismaa kaubanduse soodustamiseks ja korraldamiseks määrati ametisse komissarid, kes pidid spetsiaalselt tegelema tööstuse ja kaubanduse kienimustega ning pidid aitama organiseerida tootmist kogu riigis.² 1650. a. akt kaubatootmise reguleerimisest Norfolk'is ja Norwich'is rääkis ametlise erilise korporatsioonid, kes pidi järgima Norfolk'is

¹ Английская буржуазная революция XVII в., I, л. 270.

² Законодательство английской революции 1640-1660 гг., л. 262.

kalvi valmistamist - kontrollima toor-
materjali ning valmistootid.¹ Sealsid
kalisikangaid võis müüa ainult vastava
korporatsiooni loaga. Üleästyatel nädu-
selt konfiskeeriti tooted, mis transiti.
See nädis anti välja seoses sellega, et
m. „kooritri villase riide“ kvaliteet oli
langenud mitmesuguste petmistega.

Suureks kasuks tööstuse eda-
sisele arengule tuli 1650. a. välja antud
navigatsioonikadus, mis keelas välismaa-
lastel kauplemise Inglise asumaaodega
ilma valitsuse loata. Suurema tähtsuse
omandas 1651. a. kehtunud Navigatsiooniakt.
Need aktid käinid küll esmajaones
kaubanduse kohta ning olid suunatud
Madalmaade kui Inglisea prantsuse konkurendi
vastu. Nendega pidi tõusma Ing-
lismaa kaubanduse osatähtsust. Kuna
kaubandus on tihedalt seotud tööstu-
siga, siis omamaised kad ka selles
osas suure tähtsuse. Vabariigi perioodil
oli kodanluse kehtides kaotatud suurem

¹ Законодательство акционерной промышленности
1640-1660 гг., лл. 265-266.

osa tööstuse ja kaubanduse arengest
pidevdatatult tegevist - monopolidest.
K.a 1651. c. Navigatsiooniaktil oli murrav-
guline tähtsus monopolide võimude murr-
misel ning tööstuse edaspidisel inten-
siivsel kapitalistlikul arendamisel.

b.) Teised tekstiiltööstuse harud.

XVII saj. I poolel arenes Inglismaal rida uusi tööstusharuid ning nende hulgas ka puuvilla-, siidi- ja pitsitööstus. Puuvillatööstus baseerus Iürgist ja Sküprosel sisseveetavale puuvillale.¹ Juba XVIII saj. alguses sai puuvillatööstuse peamiseks rajooniks Lancashire'i maakond keskusega Manchester.² Peale selle peamise keskuse valmistati puuvillatooteid mõningal määral ka Buckingham'is ja samuti Nottingham'is.³ Seega paiknes tööstusharu Kesk- Inglise maal. Manchester'is töödeldi puuvilla koos šotinoalt sinna toodava linakudusega. 1651. o. Navigatsiooniseaduse mõjul pidendatult puuvillatööstuse arenguks Manchester'is, kuna selle antiiga rahulolematud Modakood blokeerisid need

¹ С. И. Архангельский, Экономика Англии, л. 20.

² Английская буржуазная революция XVIII в., I, л. 54.

³ В. М. Лавровский, М. П. Тарн, л. 63.

ning Türgist toodav puuvill peeti medal-
maalaste poolt nimni enne Thames'ile jõud-
mist.¹ Puuvilla hakati siis meretsena
lääne - India saartelt. Puuvilla tööstus oli
algusest peale kapitalistlike iseloomuga,
kuid selle tehniline tase oli medal, mis
püsis XVIII saj. tööstuslike pöördum. Suurt
tähtsust puuvillatööstusel Inglismaa
majanduses XVIII saj. I poolel nel polnud.
Selle tooteid osaliselt veeti kontinentile,
kuid enamuses läks siseturule.

Siiditööstuse keskused olid
Nottinghamshire'i ja Berkshire'i.² Siidi-
tööstuse arendamisel oli jällegi suun
tähtsus välismaistel oskustöölistel, seekord
prantslastel. Prantsuse suurte erialaste
teadnistega oskustöölised, kes kuulusid
hugenottide hulka, emigreeruvad huljali-
selt Inglismaale XVIII saj. I poolel, keda
Prantsusmaal taga kiisati. Tänu nende
oskuste rakendamisele tõusis siiditööt-
luse tase Inglismaal tunduvalt.

¹ С. М. Аpxанубскій, Экономика Англии,
лн. 21.

² В. М. Лабровскій, М. #. Тзарт, лн. 63.

Pitritööstuse keskusteks kujunesid Bedfordshire'i ja Oxfordshire'i.¹ Linatööstus oli rohkem arenenud Sirimeal, kus looduslikud tingimused olid viti soodsad selle aretamiseks.²

Puuilla-, siidi-, pitri- ja linatööstus olid Inglismaal XVII saj. i poolal üldiselt veel kutes ning vähem-arenenud tööstusharudes võrreldes kaevitööstusega. Nende tooted läksid siseturule. Need tööstusharud ei omandanud nea majanduses nimetatud perioodil veel märkimisväärset kohta.

¹ В. М. Лавровский, М. А. Тарн, lk. 63.

² К. К. Тамарченко, lk. 16.

c) Metallitööstuse areng

Rauatöötlemist Inglismaal tunni juba roomlaste ajast ning ta oli seega väga vana käsitöökun, mille kapitalistlikku ümberhitust võis märgata XVI saj. lõpul ja XVII saj. algul. Inglismaal oli küllaldaselt rauamaagi varusid, mis võimaldasid tööstuse arendamist. Seda oli Edela-Inglismaal Dorsetshire'is, Wiltshire'is, Somersetshire'is ning eriti rikas oli varude poolest Gloucestershire'is.¹ Nendes piirkondades oli rauatöötlemine kõige rohkem arenenud. Siin rauatöötlemine ei piirdunud ainult nende tähtsamate keskustega, vaid sellega tegeldi ka põljo-poolsetes krahvkondades Nottinghamshire'is, Warwickshire'is, Shropshire'is ning lõuna-Inglismaal Essex'is ja Surrey's.² Rauamaagi sulatamiseks kasutati sel ajal puusütt, mille valmistamiseks oli hävitatud

¹ Английская буржуазная революция XVI в., I, л. 55.

² В. М. Лавровский, М. А. Тарн, л. 63.

tohutul hulgal puud piirkondades, kus rauamaagi sulatamine oli arenenud. Metsamatujali oli raja ka küttes ning chitusteks. Valitsus keelas rauasulatamis-ajajude chitamise piirkondades, kus metsad olid kõige rohkem laastatud. Nii oli 1581.c. kuulatud rauamaagi sulatusajajude chitamine lordori ja üldse Thames'i ümbruses.¹ Stuartite ajal jätkus see poliitika ning keelati asutada uusi sulatusajajaid, spikodanid valitsuse loata kohtades, kus metsad olid peaaegu hävitatud. Kivisõe kasutamine rauamaagi sulatamises algas põhiliselt xviii saj, kuid ullega katsetati küll juba xvii saj. esimestel aastakümnetel. Nimelt 1620.a. lord Dudley püüas õnnestus malmi saada kivisõe abil peale paljusid katsetusi ning see oli samasuguse kvaliteediga nagu puusõe abil saadud malm.² Siinates seda saavutust andis kuningas talle 1621.a. patendiga monopoolse õiguse malmi tootmises kivisõe abil 14 aastaks ning ühulgi tiisil polnud õigust malmi

¹ Т. Тодуков, Промышленная история Англии, к. 132.

² Samas.

toota kivisõe abil.¹ Kulust üleasti ajal olles konfiskeeritud kogu toodang, hävitatud sulatusahjud. Rannamaagi sulatamine kivisõe abil jäi sel ajal veel katkeline, millel polnud suurt majanduslikku tähtsust.

Naraxemaks ning tähtsamaks maagisulatamise keskuseks Edela-Ingliismaal Gloucestershire'is oli keijukeneud Dean'i metsapiirkond, kus püreesõe valmistamiseks oli hävitatud tohutul hulgal puud.² Dean'i metsas, keid ka kaevandustes Derbyshire'is, Somersetshire'is ja Alston'is Cumberland'is eksisteerisid juba XIII saj. peale m. „vabade kaevurite koondised“.³ Need keskajad koondised tegutsesid manori lordide valdustes, kellele tuli anda osa toodangust. Maaki võisid toota ainult nimetatud koondise liikmed. Nad töötasid koos perekonnaliikmetega ning võisid kasutada õpirõike. Õigused

¹ Новая история в документах и материалах, л. 17-18.

² Английская буржуазная революция XVIII в., I, л. 55.

³ Сахар, л. 56.

maagitootmises oli perekonnas pärandatast. Need olid rängetootjad, kes töötasid ranaal keskajal küül. Ranaatootmises oli XVI saj. I poolel üldiselt rängetootmise iseloom. Teatud tööjaotus oli siiski olemas: ühed olid spikodades ralaajad, teised kandrid korse ranaaga, mida kolmandad täitsid. Naisi ja lapsi kasutati mitmesugustel abitöödel ning erilise kategooria moodustasid söepõletajad.

Kapitalistlike suhete areenimisega kasvavad manufaktuursed ettevõtted ka ranaatootmises ning selle ümbertöötlemises. „Vabad kaevurid“ sattuvad palgatööliseks eksploatatavaks ettevõtjate poolt. Töötajate palgad olid madalad ning erinevad vastavalt töötaja spetsialiteedile. Kui ralaaja võis XVI saj. teenida 1 naelstulungi, siis ranaatageija tase oli hoopis vähem¹. Tema palk 26 nädala lest oli 20 naelstulungit, seega 15 šillingit 5 penni nädalas. Kõige vähem teenisid abitöölised. Madala palga juures oli aga tööpäev väga pikk, söe-

¹ Английская буржуазная революция XVI в., I, lk. 56.

põletajatel 12 - 14 tundi. Kuiigi areus kapitaalilise tootmine, oli maagisulatamise tehnikat peale mõningate ürikute täienduste XIII saj. I poolel madal. Täiustati mõningal määral šaktist rutt eemaldavaid pumpeid, lõõtsasid ning sepakaamreid. Rauda tootmine ajarahenikes 1540-1640.o. oli suurenenud 3 korda, mis näitab rauda suurevast tarbinisest sise- ja välisrural.¹ XVI saj. alguses sulatati rauamaaki 800 sulatusahjus, igas toodeti rauda aastas 20-500 tonni.

Rauda ümbertöötlemise tööstusharul oli väga vajalik tööstusharu maa majanduses. XVI saj. I poolel see oma paljude alaliikidega laienes. Rauda töödeldi ümber suurtes manufaktuurides ka ka väikestes töökodades laialdaselt kogu maal. Kaks selle tööstuse uued keskused laienesid nagu tekstiiltööstus omad vanade linnade piiridest väljaspoole. Need keskused spetsialiseerusid teatud metalliseemete tootmisele osaliselt. Näit. asusid tähtsamad nõelatööstus-

¹ B. M. Лавровский, М. Н. Топка, лк. 63.

sed Birmingham'is Warwickshire'is ning
 tšuks luuks rõlatööstuse piirkonnas oli
 Buckinghamshire'i.¹ Worcesterhire'is val-
 mistati naelu, kette, tekstiiltoöstusse
 vajaminevaid metalleemeid. Derbyshire'is
 valmistati laialdaselt riiatid ja sirpe,
 Gloucestershire'is oli spetsiaalselt arenenud
 rõõpnõelte valmistamine. Kõrsuti mate-
 keskustega raudtöötlemisel olid tähtsad
 vanad, kus toimus edasine areng. Nendest
 võis nimetada Bristolit ja Londonit. Need,
 eriti viimane, olid seotud rohken välis-
 turgudega. Metalleemeid saiti nii Euroopas
 kui ka kolooniatesse ning nül oli märki-
 misväärtne koht kahtsi kõrval Inglise
 väliskaubanduses.

Seisaku tööstus XVI saj. 20-ndatel
 aastatel, revolutsioonilise ajatükkis
 jättis sügavaid jälgi metallitootmisse: vähe-
 ses malmitootmises, said kaunatada ka-
 bandused.

Kasutootmine oli juba XVI saj.
 koondunud Sussex'i ja Kent'i.² See laienes

¹ Н. М. Мещерякова, лк. 195.

² Английская буржуазная революция XVI в., I, лк. 56.

põhja poole ning seal said tootmise pa-
misteks piirkondadeks Northumberland ja
Cumberland.¹ Keswick'i vaseulatamisajund
Cumberland'is kujunesid peamiselt vaseula-
tamise suurettetõteteks, mis olid algusest
peale kapitalistliku iseloomuga. Suuremaks
sellitaoliseks ettevõtteks oli Kuninglik
Maagikaevanduste kompanii, mis oli oma
sisemiselt ehituselt antroonärilise ühinguks.²
Kompaniile kuulus paljud kaevandusi, kus
tegelised vase-tootmisega paljud palgatöi-
lised. Nii töötasid liiskes vaseulatamisajunde
juures Keswick'is enne revolutsiooni 4000
inimest. Nimetatud kompanii omandas
XVI saj. lõpul veel rida privileege - 1568.a.
sai ta kuningliku ürikuuga õiguse
kontrollida vase-, tsingi-, hõbeda- ja
kulla tootmises kogu maal.³

Koos vase-tootmisega arenes
tsingitootmine ning hakati valmistama
suurel hulgal valgevaske (vase ja tsingi
sulam), millest valmistati kahureid.

¹ В. М. Лавровский, М. А. Тарн, lk. 63.

² Н. М. Мушаркова, lk. 184.

³ Самас, lk. 190.

Seoses sellega tõusis valgetase tootang 30-aastase sõja ajal ring arenes sõjatehnika. Inglis spetsialistid eristand juba valmistatud suurtükk suurese järgi 16 sorti.¹

Inglitina tootmine oli rändlenini vanaks tööstusaruks ning selle tootmine oli koondunud peamiselt Edela-Ingliismaale Devonshire'i ja Cornwall'i.² XIII saj. selle tootmine laienes tunduvalt nimetatud kraatkondade läänosades, kus toodeti inglitina 6 korda rohkem kraatkondade idaosadest. Inglitina tootmist sel ajal kirjeldatakse järgniselt: kaevanduse sügavuses töötajad pumpasid mitmesuguste vahenditega või jeehtisid kõvale vett.³ Sel teel tekkinud kanalitest lemmaldati neil õhusurvega pumpade abil, mis töötanud koku-, see või tuulejõul, kuid sageli pandi tööle ka ainult inimkäte jõuga. Kaevurid laskusid šakti kõisredeli või lihtsalt kõie abil. Tooditud maaki

¹ Английская буржуазная революция XIII в., I кн. 56.

² Н. М. Мещерякова, кн. 190.

³ Samas, кн. 185.

koguti koppadest ning tösteti üles vintri-
diga, mis pandi samuti tööle nagu pum-
bad. Edasi läks maa mitmesugusti spet-
sialistide kätte: ühed vedasid vda purus-
tamisveskisse, teised purustasid suuremaid
pakkasid, kolmandad peenendasid väike-
maid, nnda jällegi need töötajad vlt-
sid. Nüüd vüdi maa ajendisse, mille
juures töötasid omakorda mitmesuguse
erialaga töötajad. See kirjeldus annab ette-
kujuetuse kaevandustest üldiselt Inglismaal
XVII saj: makstest tööprotsentidest, tööajast, tootmise tehnikast.

Seatina tootmine oli Inglis-
maal koondunud Derbyshire'i ja Somerset-
shire'i.¹ Seatina eksporditi hulgaliselt
kontinentile. Derbyshire'i toodang eksporditi
suuremalt vvalt Londoni ning Somersetshire'i
oma Bristol'i kaudu. Seatina toodang vla-
tus aastal 12000 tonnini XVII saj. alguses.
Ajavahemikus 1540-1640. a. oli suurenenud
vax, seatina ning inglistina toodang
6-8 korda.²

¹ Н. Н. Мещерякова, л. 190.

² В. М. Лавровский, М. Т. Барн, л. 63.

d) Söetööstuse olukord

Kivisöe tootmine algas Inglise maal XII saj. maa põhjaosas Durham'i krahvkonnas, mis oli äärmiselt primitiivne. Newcastle'i rajati esimesed kaevandused 1238. a. ning kivisütl hakati tunnustama kaubaartiklina. Kivisütl kasutati kütteks elamutes ning saigi esialgu sõrdkaminis näre. 1273. a. oli ularramuste tõttu keelatud kivisöe kasutamine kütteks, kuid see keeld oli ajutise iseloomuga. Järgnevatel sajanditel kivisöe kasutamine suurenes.

Kivisöe kasutamine kütteks kaminatis tuli põhiliselt Londonis kasutusele Elisabeti ajal. London keejures esimeseks söetarbija, sest linna ümbreves olid metsad söepõletamisega enamuses hävitatud. Suurimaks kivisöe tootmise keskuseks saigi Newcastle'i Tyne'i jõe orus Northumbuland'i krahvkonnas.

Sinna rajati järk-järgult kaevandusi

---

¹ J. Тубокин, Промышленная история Англии, к. 130.

ning Newcastle'i andis peamise osa kogu Inglismaa söetoodangust. Newcastle'i söe suurimaks tarbijaks kujunes London. Süri laaditi laevadele ning toimetati merel Londoni. Kivisöe tootmisega kaevandustes, meega sadamasse, laadimisega ning vedamisega Londoni tegelenid paljud inimesed. Londoni maa suurima linnana vajas tolle aja kohta suurt hulgal kütet. Tuntud inglise kirjanik Defoe märkis oma raatlustes: „Kui näeme Londonis suuri söega täidetud laevu, siis imestame ja küsime, kes elab see rahvas, kes võib ära tarvitada nii palju sütt?“¹ Tähtsamaks väljaveosadamaks oli Newcastle'i. 1560. a. oli selle kaudu välja reetud 65000 tonni kivisütt, kuid 1633-1634. a. ulatus väljavedu juba 452 625 tonnini.² Need arvud näitavad, et väljavedu 73-74 a. jooksul oli suurenenud peaaegu 7 korda, mis annab tunnistust söe suurenevast tarbinisest. Sunderland oli XVI saj.

¹ Английская буржуазная революция XVI в., I, л. 57.

² Н. Н. Мещерякова, л. 189.

lõpul tähtsustuks sadamakeses Skide-
 -Inglismaal, kuid 1643. a. ruti sulle
 kaudev räja juba 63 133 tonni kivi-
 sütt ning ta kujunes Newcastle'i kõrbal
 tähtsamaks kivise räja kesadamaks.¹
 Charles I pööras kivise tootmisele tähe-
 panu kasusaamise eesmärgil. 1638. a. oli
 ta andnud monopoolse õiguse Newcastle'i
 ja Sunderland'i kivise müümiseks
 teatud kompaniile Londonis.² Tutud
 õigust kasutades kehtestas see kõrged
 hinnad süle - nii võidi Charles I kor-
 ralduse põhjal tonnilt kivisütt võtta
 süle kuni 17 šillingit, talvel 19
 šillingit. See hind oli selle aja kohta
 veelmatult kallid. Kuningas sai 1 šillingi
 igalt tonnilt endale. Kivisütt kasuta-
 ti küttus lahtistes kaminates ning
 küttusel tekkis tahmase suitsu langes
 majadele ning siit prale algas Londoni
 läbiimbumine sõetahmaga, mida on
 võimatu umaldada.

¹ Н. М. Мещерякова, лк. 189.

² Т. Тудвичс. Промышленная история Англии, лк. 131.

Peale Newcastle'i toodeti kivist
 Põhja - Inglismaal seal Durham'is ja Cumber-
 land'is.¹ Kesk - Inglismaal toodeti seda
 Worcesterhire'is ja Nottinghamshire'is.²
 Edela - Inglismaal tegeldi sellega Dean'i
 piirkonnas Gloucestershire'is, kus seda toot-
 sid nn „vabad kaevurid“. Kapitalistlike
 suhete arenguga sattusid nad kapitalis-
 tidest sõltetaks, kus eksploaterusid nende
 tööd. John Winter'ile kuulunud näit.
 paljud kaevandused tema manori Lidney
 piirides Dean'i lõunaosas. Kasusaamise
 eesmärgil andis Charles I 1637. a. kaevan-
 dused Dean'i piirkonnas vundile oma
 kammertšambrale, mille vastu „vabod kae-
 vurid“ tulemuslikult protesterusid. Nime-
 tatud piirkondade sõltoludang oli New-
 castle'iga võrreldes äärmiselt väike.

Kivistuti miti peale sisemise
 tarbimise välismaale, eriti Madalmaadesse.
 Et vundmine kivist järel nii sise- kui
 ka väliseturul, kasvab, siis suurenes selle

¹ Н. М. Музыркова, л. 189.

² В. М. Лавровский, л. 4. Топик, л. 63.

³ Английская Гурмазская публичная библиотека, т. 1, л. 57.

toodang Inglismaal ajavahemikus
1560.-1680.a. 14 korda ning ulatus aas-
tas 3 milj. tonnini, mis moodustas 80%
kogu tolleajast kivisöötoodangust Eu-
roopas.¹

Kivisöö tootmise tehnika kaatu-
mata toodangu suurenenisele oli äär-
niselt madal, näit. pumbati vett kae-
vandustest välja ranaajaste pumpadega.
Tööstuslikus otstarbes kivisööt XVII saj.
I poolel veel ei kasutatud, sest teata-
rasti Dudley saasutus malni sulata-
miseks kivisöö abil jäi katselehes.

Revolutsiooni ajal jäi New-
castli piirkond rojalistide valdusse.
See andis kuningale võimaluse kort-
rollida söe vedel Londoni ning kehtes-
tada sellele kõrge hinna. Parlament
keelas oma 1643.a. ordonantsiga igasugu-
se kauplemise Newcastle'iga.² London
oli sunnitud talte mööda saatma
vähese söe varudega ning tõusid uuhu-
taralt söe hinnad. Kuni Charles I

¹ B. M. Лавровский, М. А. Барн, л. 63

² Английская Сурьмязкая революция XVII в, I, л. 60.

valitsmisaja alguses sõe chaldron¹ oli maksnud 10-11 šillingit, siis revolutsiooni perioodil oli see tõusnud 40 šillingini, tabel isegi 60 šillingini.² Skütelpeuduse ning kivisõe kõrge hind mõjenes rüüti raskusti töötasale rahvale, kelle palgad olid äärmiselt madalad. Ühistes piirkondades peale Newcastle'i oli toodang riivõrd väike, et sellega ei suudetud varustada Londoni.

Peale Newcastle'i vabastamisest rojalistide käest olukord teataval määral paranes. Parlament kehtistas kivisõe chaldroni hinnaks 26 šillingit.³ Sõjategevuse tõttu olid kannatada saanud kaevandused ning peuduste tõttu kivisõe tootmisel arenes spekulatsiooniline sellega.

Inglise - Madalmaade sõja ajal 1652. - 1654. e. oli Newcastle'i blokeeritud madalmaalaste ja taanlaste

¹ 1 chaldron = ligikaudu 1310 l.

² Английская Сырныозгига пубоштоура V⁶ l, I, lk. 272.

³ Samas

ühendatud laevastiku poolt ning London kannatas jälle küttepüüduse all.¹ Sõin see näitab, et kivisöe tootmisel oli nimetanüstäärne koht Inglis majanduses juba XIII saj. I poolel, kuigi seda kasutati siis peamiselt kütteks lamutis. Vähesel määral kasutati seda soolakeetmisel. XVIII saj. kivisöe kasutuselevõtmisega laialdaselt tööstuslikus otstarbes selle tähtsus ulatuslikult tõusis.

---

¹ Английская буржуазная революция XIII в, I, lk. 60.

e) - Vähemarenenud tööstusharud

Bespool käsitletud peamiste tööstusharude kõrval oli Inglismaal tööstus, mis oma ulatuselt olid vähema ulatusega, kuid maa majanduses olid siiski oluliselt vajalikud. Need rahuldavad esmajoones siseturu vajadusi, mitmed niist olid võrdlemisi noored tööstusharud, kus kapitalistlikud suhted arenesid: klaasi-, paberi- ja suhkrutootmise manufaktuurid.

Üheks erialaseks tööstusharuks oli soolatootmine, mida Inglismaal saadi peamiselt mereveest. Selleks lasti mereäärsetes madalates kohtades soolarikas merevee võimalikult palju ära aurata ning siis needeti kontsentraati kuni see täielikult auramiseni. Soola toodeti mitmetes mereäärsetes piirkondades. Iluvitavaks soolatootmist kirjeldab üks dokumentides on käinud, kus räägitakse soola tootmisest Portsea's Hampshire's lõuna-Inglismaal. Täsi kirjeldab pealkirja „Märused soolastööstusest, selle aasta seosonil ajal toodeta-

vast hulgest ning aastastest kuludest Port-
na's.¹ Tootmisala arves 40 ha territooriumil,
kus soolaketjad nädala jooksul tootid
150 kvarterit² soola. Sellise kvantumi
est sai omanik nädalas 60 naelstulungit.
Soola sai sellisel viisil toota peamiselt
kolme naisekuu jooksul. Kõni arvestada
maha kulutused kivisõe ostuks kütteks,
töötajatele palgaks ning rendiks manori
lordile, siis ulatus ettevõtja puhastule
kolme kuu jooksul ikkagi 720 naelstulun-
gini.

Pottküpatis tuli Inglismaal
jällegi õppida prantsuse ja flandria
oskustöölistelt. Pottküpatis oli enam are-
nenud Kesk-Inglismaal Staffordshire'is.³ Ing-
lise tooted olid võrdlemisi madala kvali-
teediga, toodeti kodus ning känti. Flaanidelt
õpiti fajansi ning prantslastelt (Muge-
rotidelt) muulsa prantsuse palisny fajansi
valmistamist.

Salpütrit toodeti peamiselt
valmistamiseks ning seda soodi virtsast.
Inglise salpütri oli võrdlemisi hea kvali-

¹ H. K. Мугераков, lk. 186.

² kvarter (quartu) = 291 liitrit = 12,7 kg.

³ Т. Ивонкс, Промышленная история Англии, lk. 133.

teddiga ning selle järgi si rändnaine
 suur, viti 30-aastase sõja ajal. Salpetri
 tootmise tähtsusest nägiti ka 1643. a.
 akt salpetritootmise kindlustamiseks
 püürõhu valmistamisel.¹ Salpetri toot-
 mine oli sõjategevusega soses suvate ras-
 kusega langenud revolutsiooni ajal, kuid
 seda oli momendil just rohkem vaja.
 Välisriigid olid kuulnud salpetri
 väljameo ning lootud ise veel inglise
 salpetri impordile, mis saarem oli toi-
 munud. Rõhutatati, et olekorast tingi-
 tuma tulib kasutada kõiki rahendeid
 salpetri ning püürõhu tootangu suuren-
 damiseks.

Viimatinimetatud tööstus-
 harud olid Inglismaal alles rälja
 kujunemas ning nende osatähtsuses Ing-
 lise üldises majanduses oli XVII saj. i
 poolel väike võrreldes näit. kalvi-
 või kivisöetööstusega.

¹ Законодательство английской революции
 1640-1660 гг., кн. 260-261.

Inglismaa võitlus kaubanduse laiendamise eest.

XV - XVIII saj. reas Euroopa
maades kristenitud suund majandus-
poliitikas - merkantilism - oli briti ise-
loomulise tööstusliku kapitalismi arengu varem-
aegsel perioodil, nn. kapitali enalge akku-
muleerimise perioodil. Tööstusliku kapital oli
süü tihedalt seotud kaubandusliku kapi-
taliga. Merkantilistide põhiliselt seis-
kohtadeks oli, et raha on rahvuslikuks
rikkuseks, mida raha väljaveder vähendab
ning sisseveder suurendab. Tähtsamaks
abinõuks siigi saavutada aktiivset rahan-
duslikku bilanssi, kus raha sisseveder
ületab väljaveder. Tähtselt ka samaregist
aktiivset kaubanduslikku bilanssi, kus
kaupade väljaveder ületab sisseveder.
Merkantilism oli tihedalt seotud
protektionismiga. See oli valitsusvate
klasside majanduspoliitika, mille es-
märgiks oli kodumaise tööstuse kaitsmine

välismaiste konkurentide eest. See võimaldas valitsusel klandel saavutada mono-
poolse seisundi siseturul ning koondada
enda kätte tootmisvahendid. Merkanti-
listliku poliitika põhilisteks abivahendeks
selle poliitika eesmärkide saavutamiseks
olid:

- 1) kodumaise tööstuse areng ja kodu-
maiste tööstussaaduste väljase toeta-
mine.
- 2) välismaiste kaupade sisseveo keela-
mine või kõrgete sisseveotollide kehtes-
tamine neile.
- 3) väärismetallide väljaseo keelamine
või piiramine.
- 4) kaubakompaniide asutamine.
- 5) koloniaalmaade vallutamine.

Merkantilistliku poliitika
kaitset tekkiva kodanuse kehvusid.
Merkantilistliku majanduspoliitika
areng sai Inglismaal alguse Elisabe-
tthi valitsemisajal XVI saj. II poolel.
Tähtsades aktiivset kaubandusbilanši
ning koloniaalmaade haaranist olid
Inglismaal tulles lähendatud Madal-
maad. Madalmaad olid kujunenud

XVI saj. II poolel peale kodanliku võimul-
 pääse Inglismaa peamiseks võistlejaks
 merel. Madalmaadel oli arvukas laevastik,
 millega teostati mitmete maade kau-
 pade vedu. XVI saj. II poolel ning XVII saj.
 I poolel oli Inglismaal pidevalt kokku-
 põrkeid Hispaaniaga kui vana kolonial-
 riigiga. 1587.a. algas sõda Hispaania-Englõ-
 ma vahel.¹ Inglise piraadid olid rüüs-
 tanud Hispaania laevu, ajanud kontra-
 bandipoliitikat (kriti soolaga, mis oli senini
 hispaanlaste monopolis). Hispaania koloniaalne
 võim oli laugenemas. Hispaania tegi katsed
 saavutada sõjalist võimet merel ning
 üritas purustada arenta koore mere-
 riigi Inglismaa tõiuse, kuid "Võitmatu
 Armada" hävitamine inglaste poolt
 1588.a. tegi sellele lõpu. Kui Inglise
 troonile sai 1603.a. James I Stuart,
 hakkas ta taotlema rahu sõlmimist
 Hispaaniaga. Juba enne selle sõlmi-
 mist anti ^{1603.a.} välja proklamatsioon, mille
 alusel James I valitsemisajal sõja
 ajal hispaanlastelt ära võetud laevad

¹ Архивная бумага реверсура XVI в, I, л. 130.

ning kaubad tulid tagastada.¹ 1604. a. sõlmiti rahu. Inglismaa oli taotlenud sõjas õigest kaubelda vabalt Hispaania kolooniatega Lääne-Indias, kuid 1604. a. rahu tingimuste kohaselt see keeld jäi püsima. See andis loogi Inglise kaubanduslikule ringkondadele, kes kaubeldes võisid edaspidi Hispaania kolooniatega vaid omal riisimisel. Hispaania ekspansiooni ka Portugali kolooniaid, kuna Portugal oli 1581. a. ühendatud Hispaania valitsuse alla.

Inglismaal kujunesid suured summad m. m. välgu akumulatsioon protsessis mereõõnist ja orjakaubandusest neegritega. Piraatlus arenes eriti Elisabeti ajal, mida kuninganna kõigiti soosis. Enimel kohal Inglise keelatsi piraatide hulgas olid Drake ja Raleigh, kes hiljem said admiralideks. Elisabeti ajal töid piraadid oma röövelliku tegevusega maale sissetulekut 12 milj. naelsterlingit.² Selline

¹ Английская буржуазная революция XVII в., I, л. 130.

² У. Фостер, Очерк колониальной истории Америки, Москва, 1955, л. 147.

summa oli tolle aja kohta tohutu suur. Inglise piraadid tegutsesid peamiselt Kariibi mere piirkonnas ning neil olid baasid mitmetel Lääne-India saartel: Bahamal, Barbadosil, Jamaikal.¹ Briti tuntud olid piraatide kallale tungid Hispaania Ameerikast väljivatel kulla ning hõbedalaevodile.

Keulus piraat Drake teostas 1577.-1580. a. esimese päraat Magalhãesi reisi ümber maailma, millel oli ka tähtsus Inglismaa koloniaalpoliitika ajaloos. Reisi ajal rüüstati Hispaania sadamaid Lääne-Ameerikas.

Inglise majandusteadlased vaatavad XIII saj. väliskaubandusele ja sellega vahetus seoses olevale rahvusliku töö ühnikutele osadele kui rikkuse peamiseks allikale. Tootmine huvitas neid niivõrd kui see oli väliskaubanduse varustajaks kaupadega. Üldiselt iseloomustavad Inglismaa väliskaubandust XVII saj. järguised põhijooned:

1) sisse- ja väljaveo regulerimine

¹ У. Фокнер, Очерк поморской истории Америки, к. 147.

- 2) monopoolsete kaubakompaniide areng
- 3) kolooniate rajamine.

Villatöötlemise areng Inglismaal suurendas XVI saj. I poolel kaht väjareid Inglismaalt. Kalvitööstuse tõusu põhjusi on nimetatud juba eelnevas peatükis.¹ Inglismaa suurenenud väliskaubandus tekitas meelehärmu lüüsi moodi kaupmeeste hulgas. Nii kehtis Hansa kaupmehed 1590. a., et saad inglaste võitu hispaanlaste üle 1588. a. Inglismaa on haaranud enda kätte välisest mitte ainult Saksamaal, vaid ka mujal.²

Inglise väliskaubandusel oli monopoolne iseloom. Monopoolne õigus kauplemises kaotati kaupadega ning ühel või teisel maal anti kuningliku patendiga üksikisikutele või kaatud suurkaupmeeste gruppidele. Harilikult said need õrkoornas lüüsi soositud isikud ning kõige jõukamad suurkaupmehed (peamiselt Londoni kaupmehed). Monopoolide andmine oli kuningale kasulikus tingimus, kuna ta sai suuri summasid privileegide

¹ Ht. lk. 14.

² Академическая буржуазная революция XVI в, I, lk. 60.

andmise eest monopoli valdajatelt. Kuningas oli pillanuste tõttu abalises rahapeenduses ning ta andis monopole nagu nimetatud feodaalse aristokraatia vündajatele, keid ka kodanlusele. Siit on näha vajajekindluses selles poliitikas. Õukorras toimeid üksikute inikute ning gruppide võitlus soosingu soosimiseks. Sageli õukorras mõjule pääsenud aristokraat saavutas teatud suurkaupmeeste grupile õiguse monopolse kaubakompanii asutamiseks. Tasuks selle eest sai ka teine osa kompanii sisetulekutest, keigi ta ei võtnud ise osa kompanii kaubanduslikust operatsioonidest. Teiste kompaniide või kompaniisse mittekuuluvatele kaupmeestele vaadati antud kompanii piirkorras kei sisetungijatele, keda võis vangistada, keia kodumaale ning anda kohtulikule karistamiseks. Välismaa kaupmeestega või nende kompaniide asutamisega samas piirkorras keis see võitlusele konkurentide vahel, keis võideldi elu ja surma peale.

Peale oma valitsemise prott antud privileegide said kompaniid kingituste ja muilituste abil keel soodeusteni kohalikelt võimudelt, keis kompaniid tegutsesid.

Inglise varasemad kaubakompaniid tegelised ainult kaubandusega ning olid seega puhtal kujul kaubanduslikud kompaniid. Kauplemisel rajand nad kõõrastis maades oma fakteoriaid. Fakteorias asus kompanii kontor, ladeu, iksitud kaubaagendid ja kaupmehed. Varematis keskaegretus kaupmeeste koondistis olid Inglismaal oluud Laokaupmeeste ja Kaupmeeste-avan-
tõristide koondis. Laokaupmeestile olid antud privilegid villaga kauplemises juba XIV saj.¹

Teine vanematist kaupmeeste koondistist oli Kaupmeeste-avan-
tõristide oma, kes organiseerisid oma kompanii 1360. a. John Wallewayn'i juhtimisel.² See kompanii sai valitseva koha Flandrias kauplemisel, kuid kompanii kaupmehi nõis kohata ka Zeelandis, Brabantis, Hollandis, Saksamaal ja Skandinaavias.³ Laokaupmeeste koondis kauples peamiselt

¹ E. Lipson. An Introduction to the Economic History of England, I, London, 1915, lk. 484.

² Samas, lk. 488.

³ Samas, lk. 490.

villaga, kaupmeeste-avantiiristide kompanii kalvikangastega, kuid mõlemad püüdsid laiendada oma kaubandust tuis väljamaarteksti arvel.¹ Suurema tähtsuse omandas järjest kaupmeeste-avantiiristide kompanii, kellele tõsiselt konkurendiks oli aga Hansa liit. XVII saj. lõpul oli kaupmeeste-avantiiristide kompaniis juba 3500 liiget.² Talle oli hulka privileege antud juba erimiste Tudorite ajal ning see jätkus XVI saj. Kompanii võitles visalt kaubaturgude pärast loode-Euroopas. Nalitsus loetas kompaniid Hansa vastases võistluses. Hansa kaupmehed kaebasid juba 1540. a., et ükski nende kaupmehes ei sõanda lastida laevadele ja välja vedada Inglismaalt pooleldi töödeldud kalvit, kura kardeti selle konfiskeerimist.³ Samuti kaebasid kaupmehed, et raskendatud on ka nende kaupade sissevedu Inglismaale. Nende Danzigist (Gdańsk) või Hamburgist saabunud laevadele ilmusid Inglise

¹ E. Lipson, lk. 494.

² Sakas, lk. 490.

³ Упрямство наших ко союзамъ - Экономическый очеркъ Европы в новое и новейшее время, lk. 237.

ametnikud ning määravad nende kaupadele hinnad oma aranhägenuse järgi. Hansa tahtis säilitada oma positsiooni ning toortas talle varem antud privileege. Inglise valitsus asus aga kaitsma oma maa arenevat kaubandust, kõrvaldama välismaised konkurents ning Hansale antud privileegid hoopis kaotati 1552. a.¹ Valitsus põhjendas seda sellega, et varasematel sajanditel Hansa kauplus ainult oma maa kaupadega ning siis Inglismaa kaupu omale maale, kuid nüüd on ta hakanud vahendajaks, mis aga tähendab kuningriigi sissetulekuid.

Järgmiseks sammuks oli Hansa kontori, nn. Terashoori, sulgemine Londonis 1598. a. See tugendas otsustavalt Kaupmeeste - avantiiristide positsiooni. Nimetatud kompanii oli XVI saj. elujõulisem kesk-aegne kompanii, kes jätkas oma kaubanduse laiendamist, eriti Madalmaades ja Saksamaal, kuhu kompanii asutas oma faktoriaid. 1582. a. oli kompanii sisse rasknud oma

¹ Хрестоматия по социально-экономической истории Европы в новое и новейшее время, к. 239.

faktooria Middelburgis Madalmaades.¹
 Kompanii sai kohalikult valitsuselt loa
 faktooriati rajamiseks ka Amstردانوس
 ning Rotterdamis. Kompanii positsioone
 püüdnud nõrgendada võistlejad madal-
 maalased kaubanduses. Kompanii kaotas
 vahete vahel osa privileege, kuid kasa-
 saamise eesmärgil Madalmaade võimud
 neid osaliselt jälle uuendasid. Nii kind-
 lastati kompanii privileege tunduvalt
 1634. ja 1643. a.²

Kui James I 1608. a. oli
 kuulunud värvimata kalvi välgäsko,
 sai kompanii suurt kahju, kuid selle
 kulu hilisema kaotamisega taastas
 plaagi oma jõu. Skuld oli teatavasti ai-
 hullt raha välgäpressinise võtteks, mida
 tehti nõrduvalt, häit. ka 1615. a.³ Kompa-
 nii püüdis rajada faktooriaid ka
 Saksamaal. Sellel taotlusel oli eder
 ning kompanii muutis nal oma pransi-

¹ W. Cunningham, The growth of English
 industry and commerce in modern times,
 Cambridge, 1892, lk. 120.

² Samas

³ Английская буржуазная революция XVIII в.,
 I, lk. 111.

seks keskusesse Hamburgi. Hamburgi tähtsuse tõusuga kompanii faktoriata laager Amsterdami osatähtsus. Hamburgist sai ka valitsus kompanii kaudu informatsiooni poliitilise ja kaubanduslike olukorra kohta Põhja-Saksamaal, Poolas ning Baltimaades. Kompanii sai Hamburgis teinud privileege, mille abil saadud kasumit hinnati 1624. a. 13000-14000 naelsterlingiks.¹ Hamburgi kaudu pääses kaht Saksamaale kõrgete hindadega. Saksamaa oli Inglise kaluri suureks tarbijaks enne 30-aastast sõda - eriti vähenes kaastava sõjategevuse tõttu Saksamaal nõudmine kaluri järgi sõja tiisel poolel.

XVI saj. rajati terve rida kompaniisid, mis tegelised aihult kaubandusega. Inglise meremõitja Chancellor asus Põhja-Jäämere kaudu teel otrina Indiaks ning jõudis juhuslikult Valge mere 1553. a.² Loodi sidemed Nene riigiga

¹ Английская буржуазная революция XVIII в., I, л. 62

² Вперед истории СССР, Первый географический, конец XV в. - начало XVI в., Москва, 1955, л. 271.

ning 1554. a. Inglismaal moodustati spetsiaalne Moskva kaubakompanii kauplemiseks Vene riigiga. Kompanii peamiseks kauplemiskeskuseks sai ujuvesi strahangelme Volga mere ääres. Moskva kompanii oli huvitatud ka Volga veteest, sisetungist Kesk-Aasiasse, Pääriasse ja Indiassa Vene riigi kaudu. Seda sisetungi kompanii ei saavutanud, kuna Vene riik ei pooldanud kompanii monopolist poliitikat oma rahundamiseta.

XVI saj. I poolel rajatud kompaniidest oli veel tähtsam 1579. a. loodud Idakompanii.¹ Kõik Moskva kompanii oli huvitatud turgudest kaugemates idapoolsetes maades, siis Idakompanii oli suhted Läänemere maadega. Norra, Rootsi, Poola, Baltikum ja Taani väinade piirkond muutus keelatud tsooniks kõikidele tüstele Inglismaa kaupmeestele. Kompanii tähtsamates kaubanduslinnades olid Danzig (Gdańsk), Königsberg (Kaliningrad), Koppenhaagen.

¹ Амурская торговая компания XVI в, I, л. 62.

Ida - Euroopast Inglismaale reitavatel kaupadeks olid lina, kanep, köied, lõund, pildariie, karusnahad, nahad, raud, vase, vahaküünlad, vaha, tõrv, palgid laevade ehitamiseks. Janus i oli Moskva kompaniile 1613. o. andnud ka monopolse õiguse vaalapüügies Tšeremägede ja Gröönimaa piirkonnas, mille tõttu tekkis konflikt madalmaalastega, kes kehtasid vaalapüüki samadel aladel.¹ Inglismaalt reiti Ida - Euroopasse kaal-rit ja metallitooteid. Konkurentidiks said ka Põhja - Euroopas inglastele olid jällegi madalmaalased.

Türgudega Lähis - Idas oli sõttud 1581. a. asutatud Livandi kompanii.² Grupp kaupmehi Londonis sai privilegid kauplemiseks Türgi sultani valdustes. Kompanii huvid kaitses inglise valitsuse poolt sultani juures. Kompanii sai ka riikliku õiguse ka sultanilt. Nii si allunud kompanii kaupmehed Türgi valdustes kaaltele kaadestele.

¹ Акционерная Туркгозская компания XVIII в., I, л. 111

² Samas, л. 62.

Kompanii rajas oma faktoriad peamiselt Vaikemere idaosas. XVI - XVII saj. oli merisõit Vaikemerele väga aktiivne ühiskondlik kaubandus, sest seal tegevatid piraadid. Eriti oli piraatlus arenenud Vaikemere läänesaosas, kus tegevatid sellega türaland, maurid, jt. Nende tegevus tekitas Levandi kompaniile suuri raskusi. Kaubitsmine ja piraatlus olid sel ajal tihedalt seotud - kaupmehes oli ühtlasi piraat, kes võitles tulla pärast ning piraat kaupmehes, kes võitles kaubatehinguid.

Levandi kompanii vedas Inglismaalt väga mitallitootid, villasid kangaid, taskukelli, ingliskina; Inglismaale meiti puuvillased kangaid, kaamulikarvu, narkootilisi vahendeid, korinti, vääriskive, puuvilla Krekast, Hiipronilt, Väike-Aasiast.² Inglise tegevus kaubanduslike positsioonide lähis-Idas häiris Prantsusmaad. 1604. a. õnnestus

¹ Английская буржуазная революция XVI в., II, lk. 29.

² Т. Тибдикс, История моровле, Европа, С.-Петербург, 1900, lk. 137.

prantslastel saada Türgi sultanilt mitmesuguseid privileege kauplemises Türgi valdustes.¹ Vaatamata sellele kauples Inglismaa Euroopa riikidest kõige tulu tootavalt Türgiga ning Levandi kompanii kaubandus saavutas suure õitsemise. Kompanii raskis ühisandeks sõlmida otse-
seid sidemeid Indiaga, kuid seal oli võim madalmaalaste käes ning Levandi kompaniil tuli pöörduda tegevusega varem nimetatud kohtades. Katsed tungida Indiasse ei andnud tulemusi. Väikemere piirkonnas kauplemisel oli Levandi kompanii XVII saj. veel tugev ning säilitas faktiliselt monopolit Türgis 1753. a.²

Mut tüüpi kompaniid keiser-
renid Inglismaal väga koos suureneva koloniaalpoliitikaga ning need tegelenid ulatus-
likult koloniaalmaade vallutamisega ja
nendega kauplemisega. Kolooniatis ekspansiooni faktoriidid virevalt laialdaselt kohalikku alistatud elanikkonda.

¹ Академическая буржуазная революция XVII в., I, л. 113.

² А. Д. Морзон, История Англии, Москва, 1950, л. 175.

Kolooniate rajamisega muutunud kaubanduslikud sidemed metropoliga palju tihedamaks kui faaktoriati puhul.

Inglismaa suurem koloniaalpoliitika tuli kasuks kaubanduse laiendamisele. Rääkides kapitali esialgset akumulatsioonist rõhatab Marx, et koloniaalsüsteem soodustas kaubanduse ja laenu- duse kiiret kasvu, sest kolooniad kindlustasid kiiresti kasvavaile manufak- tuuridele turu, mille monopolisel valde- misel kindlustati akumulatsioon.¹

Iirimaa oli esimene tõeline Inglismaa koloonia. Inglise sissetung Iri- maale toimus ulatuslikult juba XVI saj. Inglise võitid iirlastelt maad ning kih- tandid iirland salt ninema. Osa elupro- prietid iirlastest jäi tööle palgatööliskna, kuid suurem osa muutus kultuuritüks. Nad jätsid maha oma kodumaad ning emigreerusid. Paljud siirdusid Inglismaale, kus nad suurendasid selgi sealste pauperite arvu. Nii märgiti Elisabethi

¹ K. Marx, Kapital, I, lk. 654.

proklamatsioonis 1594. a. hulkurlike vastu, et Londoni hulkurite kas ja ka tüütuks kohtades Inglismaal on palju iirlasi.¹ Paljud maata jäänud iirland siirdunud tüütuks maadest. Prantsusmaal oli nende migrantide arv nii suur, et Prantsuse kuningas andis korralduse neid saata laevadel tagasi Inglismaale ning hiljem neid otsustati saata Manchesterisse.² Seal-
 sed võimud olid kohustatud neid laiali saatma siinukohtadesse ja edaspidi ei lubatud kaupmeestel neid viia tüütuks maadest. Iirimaa koloniseerimine jätkus ka XVII saj.

Suurema koloniaalpoliitika arenes ka orjakaubandus. Juba XV saj. peale oli monopol orjakaubanduses neegritega Aafrikas kuulunud Portugalile. Tema järglasteks selles perejärelises inimestijahis olid Madalmaad, Prantsusmaa, Inglismaa. Inglismaal oli moodustatud spetsiaalselt Guinea kompanii 1588. a.

¹ H. M. Сапртукк, Английская колонизация Ирландии в XVI - начале XVII века, Москва, 1958, lk. 226.

² Samas, lk. 225.

Neegrid viidi orjadena tööle Hispaania kolooniatesse Ameerikasse ja Lääne-Indiasse. Hiljem, kui Põhja-Ameerikas ja Lääne-Indias rajati inglise kolooniad, vieti orje ka sinna. Ingliseaol akumuleeruvad just orjakaubandusest suured summad. Marx nimetab kulla ja hõbeda liivkohtade avastamist Ameerikas ning raskete raskete desalt mahamatmist kaubandustesse, Aafrika muutmist jahipiirkonnaks, kus orjakaup-
 lejad peavad jahti mustanahalistele, misalgsel akumuleerimise peamiseks momentideks.¹

Peamiselt vieti neegroorje Ameerikasse Ekvatoriaal-Aafrika lääne-
 rannikult, mis asus Ameerikale kõige lähemal.² Mitmete maade konkureerivad orjakaupmehed rajasid sinna kaldale oma kindlusi ja fakteeriateid, kust tulirivadega varustatult hakati pidama jahti neegritele. Orjakauplajad kasutasid oskuslikult ära ka neegrite suguharude

¹ K. Marx, Kapital, I, lk. 652.

² У. Фоснер, Ореки колониальной торговли в Америке, Москва, 1955, lk. 101.

omasahelin tülisid. Peale rannikäärsti alade tungiti sügavamale maa sise-
rajoonidesse. Veristes võitlustes saadud or-
jad pidid käima jalgrõ nokkem kuni 1500
km. rannikuni orjakauplajate laevadele.¹
Orjakaupmehed andsid mõnikord sugu-
harude pealikutele püssi, püssirohku,
nuge, klaasimeid ning said neilt orje.
Aafrikast veeti väga sadade tuhandete
kaupa orje. Lisaks iga Ameerikasse jõud-
nud orja kohta tuli 3-4 neegrit, kes lan-
genid võitluses orjastajatega Aafrikas
või hukkusid kohutavates tingimustes
laevadel üle ookeani sõites.² Olenevalt
ilmastikust kestis sõit mõnikord kümneid
nädalaid. Orjad olid laevadele tihedalt
kiilutatud ning aheldatud nagu loomad.
Troopilises kuumuses suri orje kaal
kaigustise, kuid paljud ka toidupuuduse.
Vaatanata suurtele kaotustele ja veri-
sele võitlusele suurendasid orjakauplajad

¹ Ч. Фостер, Нерпунякский рынок в историческом
Америке, Москва, 1955, л. 39.

² Samas, л. 36.

jakti orjadelle, sest nad teekisid tihsti ühelt teiselt tuhandeid protsente.¹

Kui Hispaania kolonisaalne võimetus hakkas langema, taotlesid selle asemel oma kolooniate laiendamist madalmaalased, inglased, prantslased. Inglismaa tungis juba XVI saj. lõpul Põhja-Ameerikasse. Kuninganna Elisabeti soovil Raleigh oli jõudnud Põhja-Ameerika lõuna-ossa ning nimetanud osa rannest rannikualast kuninganna aelus Virginiaks.² Ja piirdis seal rajada kolooniat 1585.-1586.a. Sellel polnud tulemusi, kuid see katsel pööras Inglismaa suuremat tähelepanu edaspidi Ameerikale.

Alalises rahapeenduses olev James I andis 1606.a. patendiga loa kahe Virgini kompanii moodustamiseks.³ Need olid Londoni ja Plymouth'i kompaniid ning olid looded Põhja-Ameerika

¹ Ч. Фостер, Очерк политический истории Америки, л. 102.

² Т. Тиддикс, Очерк истории английской торговли и колоний, л. 21.

³ Английская буржуазная революция XVII в., I, л. 133.

idarammiku koloniseerimiseks. Hispaania taastas sellele kuni 1604. a. lepingu rikkumisele ja sissetungile oma valdustesse ning avaldas protesti. Seda ei arvestatud ning 1607. a. jõudsid Londoni kompanii laevad James'i jõe alamjooksule 106 inimese ardehikuga.¹ Sinna rajati Jamestown'i fort kaitses hispaanlaste vastu. Selle rajamisega pandi alus inimesele püstitamale Inglismaa valdusele Põhja - Ameerikas. Jamestown jäi praeguse XVII saj. lõpuni Virginia administratiivseks keskuseks.

VII saj. I poolel moodustati Inglismaal terve rida kompaniisid kolooniate rajamiseks Ameerikas, Lääne - Indias. 1612. a. oli loodud kompanii Bermuda saarte koloniseerimiseks.² Peale 30-aastase sõja algust sai õnnekas mõjule hispaaniavastane partii.³ Nüüd hakati tegema suuremaid ettevalmistusi Hispaania valdustesse tungimiseks Ameerikas. 1619. a. saadi Salasmeu - koguelt luba Amazonase kompanii asuta-

¹ Английская буржуазная революция XVII в., I, т. 133.

² Самас, т. 134.

³ Самас.

Territooriumid Ameerikas, millega kauple-
 miseks Inglise valitsus oli andnud
 esimesed privileegid, asusid faktiliselt
 hispaanlaste kontrolli piirkonnas ja neid
 häirisid inglaste suurenevad sissetungid.
 Inglise jõudrid 1620.o. Amazonase kal-
 lastele ning rajasid seal oma keskuse,
 kuid 1623.o. lihvideeriti see hispaan-
 laste poolt.¹

1620.o. andis Inglise valitsus
 ka Põhja-Ameerika asustamiseks. Sinna
 siirdusid asunikena puriteanlased, keda
 inglismaal enne kodanlike revolutsiooni
 tuga küsisati anglikaani kiriku poolt.²
 Nad jõudsid sinna laevaga „Mayflower“
 ning rajasid Põhja-Ameerikas uus-Ing-
 lismaa koloonia.

Lääne-Indians, kes võimets-
 sid hispaanlased, hakkasid tungima ka
 madalmaalased. Madalmaalades oli mooduste-
 tud 1621.o. Lääne-India kompanii. Nartasa
 kompanii asutamine oli päevakorras ka
 inglismaal, kuid see jäi tulemusetu, sest
 oli raske searutada otsest kompanii

¹ Андрицька Дурмязна првостолна XVII в, I, л. 134.

² Samas.

moodustamiseks, kuna kolonisaatorid kasutasid seda õigest taotlejad nii kodanluse kui ka fodaalse aristokraatia esindajad.¹

Monopoolsete privileegide andmine kompaniide asutamiseks ning kolooniate rajamiseks kuulus kuningale ning ta raatas kolooniatele kui kuninga poolt antud läänidele.² Parlament püüdis küll saavutada oma radusaadlusest ka nende üle, kuid kolonisaatorid algusest peale kuusi parlamendi laialisatuisini 1629. a. jäi see tulemusteta. Kuningas andis monopoolseid õigusi oma suurematle voorikutele. 1622. a. oli antud lord Baltimore'ile privileegid üleval Newfoundland'ist ja 1632. a. ka Maryland'ile Põhja-Ameerikas.³ Monopoolide andmisel ei arvestatud, kas teatud territooriumile oli see varem juba antud või mitte.⁴ Näit. 1624. a. oli antud luba Barbadosi saare koloni-

¹ Английская буржуазная революция XVI в., I, лк. 134.

² Samas, лк. 137.

³ Samas, лк. 140.

⁴ Samas, лк. 138.

surimiseks soosikule Courten'ide. Kuninga favoriid Cartisli'i sai 1627. a. monopolse õiguse kõikidele Karibi mere saartele ning nende hulgas ka Barbadosile.¹ Tema ise ei võtnud osa koloniseerimisest, kuid tema mõju õerkoonas kasutas ära Warreri ja grupp kaupmehi Londonis. Warreri ei tunnustanud Courten'ide õigust ning algas keerukas kohtuprotsess.

Peale nimetatud kompaniide rajati inglaste poolt Põhja - Ameerika koloniseerimises veel mitmeid kompaniisid, näit. nn. Loodetähe kompanii, Karoda kompanii, jt. Mitmed niist kompaniidest tegutsesid lühiajaliselt, ei saanud erilist tähtsust koloniaalpoliitikas ega kaubanduses.

Inglise kolooniate rajamisega Põhja - Ameerikas algas sealsetelt elanikelt - indiaanlastelt - maadekaaramine, mis viis viimastega veristesse võitlustesse. Indiaanlased tõjuti läänepoolsetele aladele. Kolonistid rajasid lõunapoolsetes kolooniates, näit. Virgínias, arvukalt tubakaistandusi.

¹ Английская буржуазная революция VIII в. т. 1, с. 135.

Vaatamata inglaste koloniaalpoliitika edusammudele, jäi suurem osa kolooniaid Ameerikas XVII saj. I poolel veel hispaanlaste kätte. Inglise kõrvale tungisid Ameerikasse ka prantslased, madalmaalased ning kokkurentide vahel toimunud tihti kokkupõrked. Madalmaad arendasid laialdaselt kaubandust Inglise kolooniatiga.

Inglise kolooniatist Põhja-Ameerikas kujunes hiljem kõige tähtsamaks kolooniaks Pennsylvania. Peale Stuartite restauratsiooni 1660. a. andis Charles II 1681. a. William Penn'ile suure õiguse Põhja-Ameerikas. Täna rajas Põhja-Niigias Delawari'i jõest ida poole koloonia, mis tema vabariigiaalse admiralist isa auks nimetati Pennsylvaniaks. Seal, ostis Penn laialdasi alasid indiaanlastelt lintide, klaaskelveste, jne. eest. See ala oli rikas loodusvarade poolest ja saigi hiljem kõige tähtsamaks Inglise koloonias Põhja-Ameerikas.

¹ У. Фокнер, Очерк колониальной истории Америки, л. 78.

Kodanluse võimule pääsemisega Madal-
maade põhjaosas alustasid Madalmaad
kodanluse huvides aktiivset koloniaalpo-
liitikat. Nad tõrjusid portugalland kõr-
vale Indias ning kindlustasid seal endile
juhtiva koha juba XVI saj. II poolel. 1602. a. oli
loodud Madalmaades Ida-India kompanii
kauplemiseks Indiaga.¹ Madalmaalased esisid
intensiivselt rajama ka kolooniaid. Varasim
koloonia oli Madalmaodel Kaug-Idas Amboina
saarel Molukkide saarestikus, mis rajati 1605. a.²
Sellele järgnes varsti kogu Molukkide
vallutamise. 1619. a. rajasid madalmaalased
Batavia (Djakarta) Jaavale ning muutsid
siinase oma kolooniaks. 1641. a. vallutati
Malaka.

Madalmaalased kaarasid endi
kätte niilt aladelt kutavate vürtride
kaubitsenise monopoli. Euroopas tarvitati
sel ajal väga palju vürtse. Eriti palju
tarvitati pipart. Toiduks säilitati aasta
läbi soolaliha, kuid see oli väga
halva kvaliteediga.³ Et toidu valmistata -

¹ Э. Тоаев, Мемория экономикаческо развукна
Торлангуа в XVI - XVIII веках, Москва, 1949, лк. 324.

² Самас, лк. 323.

³ А. А. Кофок, лк. 176.

misel niidigi tema maitset tõsta, siis kasu-
tati nürtri. Kuna nendega kauplemisel
monopol kuulus madalmaalastele, kehtesta-
sid need nürtridele kõrged hinnad.

Nürtridega kaubitsemisel teinud nad
lohetuid summasid. Nager näitab Marx,
koolarid väljaspool Euroopat röövimise,
orjastamise ja tapmise teel konkurents-
tud aarded emamaale ja meenturid
siin kapitaliks.¹ Marx nimetab koloniaal-
süsteemi esimese täieliku väljaarendajana
just Madalmaid, kes jõudis juba 1649.a.
oma kaubanduslike võimude haripunkti.

Inglased püüdsid tabarada
madalmaalaste vahendest nürtridega
kauplemisel ning ise tungida India
rutesse. Inglased hakkasid üha enugili-
umalt ette valmistusi tegema oma kompa-
ni loomiseks spetsiaalseks kauplemiseks
Indiaga. Esimene ettepanek sellise kompa-
ni asutamiseks tehti Londonis sealsete
suurkaupmeeste koosolekul 24. sept. 1599.a.²

¹ K. Marx, Kapital, I, lk. 654.

² Спечмоуануа по союзнабно-экономической
контрпери Европа в тобое и новейшее время,
lk. 246.

Koosolekust võttis osa paljud levandi
 kompaniisse kuuluvad kaupmehi, kes ka-
 tabasti olid väga huvitatud kauplemisest
 Indiaga. Kaupmehed rõhustasid, et "... mea
 kuulsuses ja kaubandussuhete arengus
 Inglise kuningriigis... tuleb üritada käes-
 oleval aastal riisi Ida-Indiast ja
 saastile saartile." Koosolek valis 15
 inimest kavatsitava riisi vastutavaks
 juhtideks ning valiti ka laekurid
 asutatavale kompaniile.¹ Iga kompanii
 liige pidi panema ettevõttele vähemalt
 200 naelsterlingit ning hakati koguma
 raha. 31. det. 1600. a. kuninganna Elisabeth
 kinnitas üriku poolse kompanii moodesta-
 mise kohta, mis sai nimeks Ida-India kompa-
 nii.² Esimeseks direktoriks oli Londoni
 oldermann Thomas Smith, kes oli senini ol-
 nud levandi kompanii tähtsamaks liik-
 meks ning peale selle oli veel direktori

¹ Хрестоматия по социально-экономической
 истории Европы в новое и новейшее время,
 кн. 247.

² Т. Тоббинс, Очерк истории английской
 торговли и колоний, кн. 7.

abi ja 24- liikmeline juhatus.¹

Sisemiste korralduste järgi jagunenid kompaniid Inglismaal kahte gruppi:

1) kompaniid, kus iga osanik toostas kaubanduslikke operatsioone isikliku kapitaliga ning allus ainult kompanii üldistele eeskirjadele.² Sellisteks olid Moskva, Levandi, Kaupmeste - avantüristide ja Ida kompanii.

2) kompaniid, mis tegutsesid ühise kapitaliga ning iga osanik tegi teatava sissemaksu ühisele kassale. Nähtavalt sellele sai ta ka osa kompanii kasumist ning kannatas kahjer. Tüüpiliselt niisuguses kompaniis oli Ida - India. Viimane oligi esimene kapitalistliku iseloomuga kompanii ning ühtlasi ka esimene märkinisväärne aktsionäride kompanii. Ida - India kompanii keijenes miljon suurimaks koloniaalvalduse haaravaks

¹ Т. Тудбинс, Очерк истории академической морщины и колоний, lk. 8.

² Sameas, lk. 14.

kompaniis. Kompanii asus peale moodustamist varustama väiksest laevastikust, mis asus teele 1601.a. aprillis kapteni Lancastri juhtimisel.¹ Teele asuti 4 laevaga, kõige suurem neist oli 600 tonnine, väiksem 240 tonnine. Laevadel oli lastius nauda, inglisiina, klaas- ja metallesmuid. 1603.a. pöörduti tagasi väärteslikega. Kahel suuremal laeval oli pipar, tüstel sirtid ja kalinger. Sellest peale mereõidud jätkunud. Ida-India kompaniil puudunud maalge valdused Kaug-Idas, mida nad olunud ekspluaterinud. Kompanii rajas faktoriaid India läänerannikule ning sai milituste ning kinkide abil roodentun kohalikelt valitsijatelt faktoriaates kauplemises. Selline poliitika äritas madalmaalan, kes nägid inglastes sirtungijaid oma valdustesse. Madalmaalased faktiiselt kauplendid rabalt Englise kolooniatiga Põhja-Ameerikas, kuid sahal ajal ei lastnud inglasi oma valdustesse. Madalmaalased peremehet serid, sest keil

¹ Т. Туддукс, Ореке историчеи англійской морской и колонии, лк. 7.

oli suur laevastik, mis moodustas W. Fostu'i andmetel $\frac{3}{4}$ maailma kaubalaevastikust XVIII saj. keskel.¹ Ka Madalmaad asusid rajama kompaniid Kaug-Idas. Esimene Madalmaade Ida-India kompanii (kaugete maade kompanii) oli moodustatud juba 1594. a. Amsterdami kaupmeeste poolt.² Sellel ei olnud veel suuremat tähtsust. Kei inglased olid moodustanud oma Ida-India kompanii 1600. a., siis madalmaalased rajasid samanimelise suure kompanii 1602. a.³ See saiigi Inglise Ida-India kompanii prantsuse võistlajakas Kaug-Idas. Konkurentsi viis vastasid meristele võitlustele. Madalmaalased püüdnud kõigiti takistada inglaste sisetungi Indiast, kuid inglased jätkasid uude visalt vaatanata suurtel raskustel, sest kaunid rüüridega kaubitsenisel ületasid kahjud.

Mõlemate riikide Ida-India kompaniide tülide küsimus oli arutluse

¹ У. Фостер, Ореку номеруекусуу укмопуеу Амстерку, lk. 143.

² Ф. Бауе, lk. 324.

³ Nt. lk. 89.

1619. a. Londonis konverentil, millest röt-
 sid osa mõlemate kompaniide esindajad
 ning mõlemate maade diplomaadid.¹ Peale
 ägedaid vaidlusi jõuti kokkuleppele, et
 ingland said õiguse kauplemines Indias,
 Molukkidel. Indias käis sel ajal veel
 kompaniide vahel avaline sõda ning 1619. a.
 kokkuleppest saadi tal teada alles 1620. a.
 See kokkulepe oli ajutise iseloomuga ning
 konkurenti tõtte kaubanduses lõi vana
 vaeu uuesti lõkkele. Nimelt purustand
 madalmaaland 1623. a. Amboinas inglise
 kaupmeeste asula, tapid kaupmehed.² See
 muresaun oli üks suuremaid kokku-
 pörkeid mõlemate kompaniide vahel.
 20-aastase rihase võitluse tulemusena
 kihutand meredel valitsevad madalma-
 land ingland Molukkidelt välja. Ing-
 lastel purdunid uüll kolooniad Kaug-Idas,
 kuid faktoriaate kaudu jätkasid need
 kaubandust, millelt saadavad kasumid
 olid väga suured. Nii oli kasum 6. reini

¹ Архивская бумага о революции 1611 г., I,
 л. 112.

² Samar, л. 141.

järel 1610. - 1613. a. 121%, 7. reisi järel
 1611. - 1615. a 218%, 11. reisi järel 340%.¹ Mõrude
 reisi järel oli kasum ka väiksem. See
 sõltus meresõidu looduslikest tingimustest,
 viti tormidest Healootele nende piir-
 konna ning madalmaalaste tegevusest.
 Mõned näited Indiast veetarvete kaup-
 de hindadest XVII saj. 20-ndates aastates
 ihelt naelalt arvestatult.²

	Indias	Inglismaal
Pipar	2 penni	20 penni
Nelli	9 penni	6 šillingit
Muskaatpähkel	3 penni	6 šillingit
Indigo	13 penni	5 šillingit
Toorsiid	7 šillingit	20 šillingit.

Nende andmete põhjal on
 näha, et nelli ja pipart müüdi Euroopas
 edasi 8-10 korda kallima hinnaga, mus-
 kaatpähkelit isegi 24 korda kõrgemalt. Sest
 akumulatsioonid kaupmeestel seured rik-
 kused. Nii hoiustas kompanii oma tege-
 vuse esimese 50 aasta jooksul keskmiselt

¹ Т. Тибдикс, Очерк истории английской
 торговли и колоний, к. 8.

² Английская буржуазная революция XVII в, I,
 к. 63.

üle 10 000 naelstulingi aastas.¹ Indiast toodud kaupadest $\frac{1}{3}$ müüdi Inglismaal, $\frac{2}{3}$ mujal Euroopas.²

Ida - India kompanii hoolitses ise oma laevastiku, rüüstuse ust. Ta tegutses isesisvalt ning oli nõrgalt seotud riigiga. Kaugete sõitude jaoks oli vaja tugevaid laevu. Kui viimase reisi ajal Indiasse suurima laeva tonnaaž oli 600 tonni, siis kümenda reisi ajal 1610.a. ulatus see juba 1100 tonnini.³ Stuartite ajal oli kompaniil üle 30 suure laeva ümber Healooteuse neeme purjetamiseks ning peale selle veel arusavalt väiksemaid laevu lähematel sõitudeks.⁴ Suured laevad tehti parimast inglise tammest ning võisid merel vastu pidada kuni 60 aastat. Tutsuveniine kasustega kaugtel muudel arendes laevandust.

¹ Английская Буржуазная революция XVII в., I, кн. 63.

² Samas.

³ Дж. Треверьяк. Социальная история Англии, Москва, 1959, кн. 238.

⁴ Samas, кн. 239.

Inglise kuningas Charlesi oli alalises rahapenduses ning põllis suuri summasid võlgu Ida-India kompaniilt, mis jäid tagastamata. Et sulgi oma sisetulekuid suurendada, andis Charlesi loa veel tise kompanii asutamiseks kauplemisel Indiaga. See moodustati 1635.a. ning sai nimetuseks oma asutaja nimekaupmees Courten'i järgi Courten's association, mis on tuntud ka nimega „trjadi kaupmehed.“¹ Kompanii pidi olema koostöös Idas-India kompaniile, kuid ei saanud kunigi suurt edu. Kompanii sisises varsti pankroti läbil ning laskis välja valeraha, mille väljaandmine muutati Idas-India kompanii kauba. Nõuabariigi perioodil 1649.a. parlamendi otsusega need kompaniid ühendati ning teastati seega Idas-India kompanii monopol.² Kompanii oli kaotanud osa privileege ka seoses vabakaubanduse ideede levitamisega, kuid taastas peagi oma jõu.

¹ Законодательство акционерной промышленности 1640-1660 гг., лк. 278.

² Samas.

XVII saj. I poolal polnud Inglismaal veel kolooniaid Kaug-Idas ning kaubandus püüdis faktooriate kaudu. Sel perioodil võimetsenid seal veel madalmaalased ning see oli Ida-India kompanii siseturgi alguskes Indiase. Kompanii suurem töö algas XVIII saj. V poolal, kui inglased hakkasid seal kolooniaid rajama. Esimene koloonia asutati XVIII saj. I poola lõpusperioodil - 1640. a. ning selleks oli Madras, mis kujunes edaspidi Ida-India kompanii valitsuskeskuseks.

Suuremates kompaniides oli liikmete arv küll suur, kuid tõvisa kasumist said londoni suurkaupmehed, kellel oli kompaniides juhtiv koht ning seega langes kogu inglise väliskaubanduse kasum enamuses londonile, mis oli kogu väliskaubanduse keskuseks. Kaupmeeste-aventüristide kompaniis oli XVIII saj. I poolal rohkem kui 8500 liiget, kuid faktiliselt oli selle kaubandus 200 londoni suurkaupmehe käs. ¹ Suurkaupmeeste võimetsenine tekitab rahulolematust kompanii

¹ B. M. Лабровский, М. В. Топор, л. 74.

teiste liikmete hulgas. Nii näit. kaubandus-
 Moskva kompanii kaupmehed 1604.a., et
 kompaniis on 180 liiget ning 15 direktorit.¹
 Niimoodi juhtisid kogu kaubanduslike
 tegevust ning määrasid karumid igale sa-
 nikule oma äranägemise järgi. Nõudis
 osanikud nimetanid sellist poliitikat
 monopoliks monopolis. Niisugune olekord oli
 kõikides suuremates kompaniides.

Peale konkurentsi koloniaal-
 maade kaaramisel olid Madalmaad Inglis-
 maale võistelijaks ka turgudel Euroopas.
 Madalmaadel oli arvukas laevastik ning
 nad olid peamised osa rahelt kaup-
 lejaina Euroopas. Suures tüliküsimuses
 oli madalmaalaste kalapiisik Inglismaa
 rannalähedastes vetes. Madalmaalased kuigi-
 sid seda oma erilises õiguses, kuna selleks
 oli neile Inglismaa poolt luba antud
 juba XIII saj. ning seda õigust oli hiljem
 korduvalt uuendatud.² Inglise vetest
 piiratud meringaid müüsid madalma-

¹ Хрестоматия по социально-экономической истории Европы в новое и новейшее время, к. 250.

² Английская буржуазная революция XVIII в., II, к. 142.

lased kalli hinnaga Inglismaale. Stuartite ajal hakkati seda madalmaalaste tugevust piirama. 1609. a. kuulati välismaalastel kalapiiük Britannia, Tirimaa, jt. lähedeste saarte rannastis ilma Inglismaa erilise loata.¹ See oli otsuselt suunatud Madalmaade vastu, kuid need seda kuuldut ei-alger ei arvestanud.

Madalmaad olid XVII saj. kalviga kauplemisel üle läinud Inglismaalt väga-
 kutavate poolkõditöödeldud ning värvimata kalvi siimistlemisele ja selle edasimeenikule, millega Madalmaad palju tehisid. Kui Inglismaa keelas poolkõditöödeldud ning värvimata kalvi vägyäveo, siis see pidurdas esaliselt seda madalmaalaste kaubandus-
 poliitikat, kuid need kuuldud olid sel perioodil teatavasti ajutine iseloomuga.²

Inglismaa 1615. a. töötlemata kalvi vägyäveo keelule vastand Madalmaad Inglise töödeldud kalvi sisseveo keeluga, mis muutis vahetõnna väga tavalise.³ Kalviga kauplemi-

¹ Англійская Сурмязская публікацыя XVII в, I, лл. 142.

² Ibid. лл. 14.

³ Англійская Сурмязская публікацыя XVII в, I, лл. 111.

sel Euroopas madalmaalastega teatavasti konkureeris kaupmesti-avantüristide kompanii. Madalmaad olid Inglismaale võistlejais kaubanduses ka Ida- ning Põhja-Euroopas.¹

Konkurentsis kaubanduses oli Inglismaal kokkupõrkeid ka Prantsusmaaga. 1606. a. oli sõlmitud kokkulepe, mis kiiritas vaba kauplemist mõlemate riikide vahel.² Sellel polnud suurt tähtsust, sest uudine poliitika jätkus. Nii Inglismaal kui ka Prantsusmaal teostasid vastastikküsi konkurentide laevade kaaperdamist.³ Prantsusmaa ja Inglismaa vahel muutus konflikt väga teravaks. Nii tegi inglise Salakõnkoogu 1626. a. korralduse vallutada prantslaste laevad koos kaupodega inglise vetele.⁴ Prantsuse kuningas tegi omakorda korralduse ära võtta 200 inglise ja šotlaste laeva, mis pöördusid kodumaaale veiniga Bordeaux'ist.

¹ Nt. lk. 76.

² Английская буржуазная революция XVII в., I, lk. 111.

³ Samas, lk. 113.

⁴ Samas, lk. 121.

Prantsusmaal käis sel ajal võitlus hugenottide vastu. Sinna segasid end Prantsusmaa kõrgendamine eesmärgil ka ingland. Inglismaa organiseeris abi hugenottide peamiseks kindlusele La Rochelle'ile, kuid see ei olnud küllaldane ning La Rochelle alistati.¹ Rahuleping Inglismaa - Prantsusmaa sõlmiti 1629. a. ning taastati vaba kaubanduse põhimõtted, kuid ka see oli ajutine. Prantsusmaa keelas 1648. a. inglisi kahti- ja siidkangaste sisseveo.² Sellele vastas Inglismaa samavärguse seadusega 1649. a., mis keelas veikide, kahti- ja siidkangaste sisseveo Prantsusmaalt.³ See tollisõda mõjus mõlemale maale halvasti. See küld kaotati 1657. a.⁴ Peale kaubandusliku konkurentsi Euroopas kukusid Inglismaal ja Prantsusmaal vastuolud kolooniate pärast.

¹ Английская буржуазная революция XVII в., I, лк. 122.

² И. Чернышев, Экономическая политика английской республики — Книга для чтения по истории нового времени, том 2, Москва, 1911, лк. 111.

³ Законодательство английской революции 1640-1660 гг., лк. 275.

⁴ Samas.

Oma võimu suurendamiseks Inglismaa sõlmis lepinguid tihti riikidega vastastalt nii, kuidas see näis talle olevat antud momendil kõige tulusam ning meenus pidevalt selle suurda. Nii oli sõlmitud 1625. o. leping Madalmaadega Hispaania vastu.¹ Kuid Inglismaa hakkas nägema oma praanis võistlejana Madalmaid ning see lähendas teda Hispaaniaga.² 1630. o. oli sõlmitud salajane kokkulepe Hispaania ja Inglismaa vahel Madalmaade jaotamiseks.³

Inglise kodanlus oli huvitatud kaubanduse arengust ning kauplemisest sõprusel alustel nii sise- kui ka väliskaubanduses ning teda toetas ka kassaadid. See huvitas esmajoones kompaniidide mittekuuluvaid kaupmehi. Monopoliid säilitamist kaitses absoluutlik valitsus ning fodaalne aristokraatia õukonnas, kes sai monopolidest suurt kasu. Mõlemad liivid kaitsesid energiliselt oma sisenkohti. 1618. o. kaupmeeste-avan-

¹ Английская дипломатия в революцию XVII в., I, л. 120.

² Samas, л. 107.

³ Samas, л. 122.

türistide kompanii maksis Janus i
50000 naelsterlingit, et see võtaks tarvi-
tusele abinõud ning kaitselus kompaniid
vabakaubanduse ideed levitavate isi-
kute vastu.¹ Selle idee levitajaid paigu-
tati isegi vanglasse.

Vabakaubanduse pooldajad
astuvad eriti energiliselt välja Idas-India
kompanii privileegide vastu. Vabakauban-
duse pooldajad pidavad kaubanduse lan-
genise peamiseks põhjuseks XVIII saj. 20-ndail
aastail monopolide tegevust. Valitsus pidi
teataval määral kasutama rahulolematusega.
Osa monopolnid privileege oli kaotatud
juba Elisabeti ajal, kuid paljud
nii hiljem taastati ning anti välja uue
Stuartite ajal. Ka Stuartid kaotasid osa
privileege.

Kahtlemata pidurdas mono-
polide olemasolev kaubanduse arengut
Inglismaal ning teavad vastulehed
Stuartite fodaalabsolutistliku poliitika
ning kodanlike vahel suurenenud revo-
lutsiooni ul ning olid ühes revolutsiooni
põhjuseks.

¹ H. Герасимов, lk. 106.

Revolutsioon mõjus laostavalt kaubandusele. Kaubandus kortinendiga oli teatavasti katkenud kuningliku laevastiku piraatliku tegevuse tõttu. Suurt mõju Inglismaa kaubanduse langusele sel perioodil avaldas 30-aastane sõda.¹

Vabariigi kehtistamisega 1649.a. sai võimule pääsenud kodanlus võimulise hakata seenuka kaubanduspoliitikat oma huvides. Cromwell püüdis laiendada Inglise kaubandust ning selle erge-
tamiseks anti 1650. a. parlamendi poolt vastav akt.² Sellega moodustas parlament erilise alalise nõukogu, kuhu kuulus 15 komisari, kes pidid jälgima kogu maa kaubandust; arutama läbi kümmeeri siseses väliskaubanduse ja ka rised kaubandusega. Nad pidid kontrollima väljavi-
sisevõtte ning samuti väliskaupode tollis-
tamist. Suga toostas Cromwell majandus-
poliitikat merkantilistlikus suunas. Komisсарid pidid jälgima ka monopolide

¹ Nt. lk. 35.

² Законогомерство англійской революції 1640-1660 гг., lk. 262-264.

tegurust ning kui nende privilegid osutuksid riigile kahjulikeks, tuli need kaotada. Nende abinõudega püüdis valitsus kodanluse huvides laiendada kaubandust ning piirata monopolide mõimutsemist.

Nabariigi perioodil võeti otsustavad abinõud tarbitavale praanisti võistluse - Madalmaade - vastu. Madalmaad püüdsid jätkata revolutsioonilist poliitikat - nad lootsid endiselt kaubelda Inglise kolooniatega, vedada kaupu Inglisele.

1650. a. oli välja antud navigatsiooniseadus, mis keelas välismaalastel kauplemise Inglise asumaaadega ilma Inglise valitsuse loata.¹ See oli otseselt suunatud Madalmaade vastu. Suurema tähtsuse omandas 1651. a.

9. okt. välja antud keelus Navigaatioakt.² Akti esimene osa käis kolooniatega kauplemise kohta ning määras, et pärast 1. detsembr. 1651. a. ei tohi kuningisuglasiid kaupu Aasiast, Aafrikast ning Amerikast sisse vedada Inglisele ja teha valdustesse

¹ М. Бегунув, л. 112.

² Законодательство английской революции 1640-1660 гг., л. 267-270.

tüstel laavadel, kui ainult Inglise laavadel
 või maade laavadel, kus kaup oli tooditud.
 Akti rikkujatel tuli korfiskeerida kõik kau-
 bad. Akti teine osa käis kauplemise kohta
 Euroopa maadega. See märkis samuti, et
 Inglismaale võisid kaupu vedada ainult
 Inglise laavad või selle maa laavad, kus
 kaubad olid valmistatud. Aktiga keelati
 välismaalastel kalapüük Inglise ranniku-
 setes ning kalade müük Inglismaa tal-
 dustes. Välismaa laavad ei võinud
 kaupu vedada Inglismaale ka ühest sada-
 nast teise. 1651. a. Navigatsiooniakt oli
 suunatud Madalmaade vastu, kes ei tun-
 nustanud seda. 1651. a. det. saadeti Madal-
 maadelt Londonisse rahorrelised saadikud,
 kellel oli ülesandeks saabetada pikendamisest
 Navigatsiooniakti jõustumisel.¹ Nad tegid
 Inglismaale ettepaneku, et Inglismaa hüsteeks
 täieliku vabadusega meresõides ning kala-
 püügis, madalmaalaste kaubanduslike ope-
 ratsioonidega Inglise kolooniates.²

¹ Акта мѣщская Суржугазная ревостроения XIII б,
II, lk. 48.

² Sakas, lk. 47.

Sellele vastuseks Inglismaa küüdis oma korda
Molukkide loorutaniist Inglismaale, 1623. a.
Amboina meresõuna süüdlaste karistamist,
madalmaalaste kauplemise keelamist Inglise
kolooniates.¹

Madalmaad ei nõustunud nende
tingimustega ning teatav konflikt mis sõja
pühkemisele 1652. a, mis lõppes Inglismaale
edukaalt 1654. a. Rahu lepingu kohaselt
keelati madalmaalastel kauplemine Inglise
kolooniates.² Inglisele oli õiglus ära võtta
laenu madalmaalastelt, kes lepingut rikkusid.
Madalmaad olid sunnitud tekkemana
mõlemate maade üheõigusest koloniaalkauban-
duses ning pidid hüvitama 1623. a. Amboinas
tehtud materiaalsed kahjud.

Navigatsiooniakt oli pöördelise
tähtsusega Inglismaa kaubanduse ajaloos.
Ta oli otsustavaks sammuks madalmaade
võistluse kõrvaldamisel kaubanduses nii
Euroopas kui ka kolooniates. Navigatsioonia-
kt aitas tegevdada Inglismaa sõrdleku
hõrka kaubandust võrreldes Madalmaadega.

¹ Амурская Сурмязская революция XVI в., II, л. 48.

² Sakas, л. 50.

Navigatsiooniaut tugistas Inglismaa sidemeid oma kolooniatega. Aut oli kodanuse ja maaedli huvide kaitses ning oli nende piirid-
luste kindlaks saamiseks. Ta oli Ing-
lismaa kaubandusliku tõuse võimsaks tugi-
sambaks ning kehtis väikeste parandustega
1849. a, millal ta lõplikult tühistati.¹

Vabariigi perioodil jätkus koloniaalmaade vallutamine. Revolutsiooni ajal olid mitmed kolooniad, näit. Virgínia, läinud rojalistide poolele ning parla-
mendi korraldusel oli keelatud igasuge-
se kaubitsemise rojalistlike kolooniatega.
1651. a. kehtitati ka uus vabariigi võim.²
Kolooniaturu pandi kubernerideks ning meen-
des ametnikes inimesi kaubanduslikest
ringkondadest. Need kodanuse kindlajad
sattunud vastasseisuga aristokraatidega, kellele
oli varem kuningaga poole antud monopol-
sed privilegid kolooniates, kuid nende võim
kolooniates järk-järgult meeti. Nalitsus piirdis
kolooniate valitsemist juhtida ühest keskusest
ning selleks loodigi vastav organ, kuid sellel

¹ И. Чернышев, кн. 115.

² Английская буржуазная революция XVII в.,
I, кн. 476.

polnud mingi veel tulemuni.

Vabariigi perioodil algas sõda Hispaaniaaga. Põhjusel olid nii kaubandus-
likud kui ka religioosid. Hispaania ei
lubanud Hispaaniale kaubelda oma koloniate
ning andis inglasi inkvisitsiooni alla.
Cromwell nõudis Inglismaale vaba õigust
purjetamiseks Lääne-Indias ning reglas-
teli inkvisitsiooni keelamist Hispaanias.
Sellega vastas Hispaania saadik: „Nõuda
inkvisitsiooni lõpetamist ja vaba kauplemist
Lääne-Indias on sama kui nõuda mine-
valitsaja mõlemat silma”¹ Teras vahetord
nüs sõjani, mis puhkes 1655. a.² Cromwell
oli saatnud Lääne-Indiasse kolonisaal-
moode vallutamiseks suure ekspeditsiooni.
Sõja ajal vallutati hispaanlastelt Jamaica
Lääne-Indias, mis sai inglastele tähtsaks
postiroonisambaks Lääne-Indias. Jamaica
vallutamise oli inglastele väga keerukas,
hispaanlased panid nal kausa vastu
ning kapituleerunud lõplikult alles
1660. a.³ Jamaikal arendati tubaka ja

¹ М. Чернышев, л. 117

² Английская буржуазная революция XVIII в., II, л. 54.

³ Самар, л. 61.

sukkeripilliroo kasvatamist, kus kasutati
laialdaselt neegroryade tööd.

Inglise kaubalaevadele tegid
suurt kahju Euroopas hispaanlaste-piraadid,
kes asusid Dunkerque'is ja Ostende'is, kust
nad tungisid Inglise rannikule.¹ 1658. a.
vallutati inglaste poolt Dunkerque'i.²
Sõjategevus oli seotud ka Prantsusmaa,
kelle abiga Dunkerque'i vallutati, kuid
inglise rojalistid sõdisid Hispaania poolt.
Dunkerque'i omandamine andis inglastele
võimaluse kontrollida suurt strateegiliselt
heast punkti madalmaalaste meresõitu. 1662. a.
läks Dunkerque'i aga prantslaste kätte.

Kaubanduse laenuandmisel saasu-
tas Inglismaa soodsaid tingimusi ka Portuga-
lilt, kes 1640. a. oli taastanud oma sõltumatuse
Hispaaniast. 1654. a. lepinguga sai Inglismaa ka
privileege kauplemises Portugali aumoodis.³
1654. a. lepingus Jaaniga sai Inglise ka sood-
sad tingimused kaubanduses ka läbi
Jaanu ränade.⁴

¹ Архивная бумага перволиста XVI в, II, л. 32.

² Samas, л. 36.

³ Samas, л. 64.

⁴ Samas, л. 39.

1657. a. oli alanud sõda Rootsi ja Taani vahel, kusjuures Inglismaa oli liidus Rootsiaga.¹ Sõda lõppes 1658. a. Rootsi võiduga, mis loodetas viimasele valitsemise Balti merel ning tänu sõbraliikule suhtele Rootsiaga võis Inglismaa rabelt arendada kaubandust läti Taani väinode.²

Navigatsiooniakt, kaubanduse laiendamise ust putuvad sõjad, mitmesugused lepingud tugivandid Inglismaa pritsoori merekaubanduses.

Inglismaa üldises kaubanduse arengus oli tähtis koht ka sisekaubandusel. Keskajal oli tööstus ja kaubandus koondunud linnadesse, kus seda kontrollisid tseffid. Kapitalismi arenguga olukord muutus. Iga üksik linn oma turuga ei saanud enam valitseda kaubanduse üle teatud piirkonnas. Kaubanduslikud sidemed ühikute piirkondade vahel tugivandid ning moodustasid ühtse rahvusliku ture. Rahvusliku ture keskuseks oli London, mis oli maa suurimaks linnaks. Seal elas 10% koger Inglismaa elanikkonnast, kuna tiiter linnades kokku

¹ Архивы СССР. Сербия. Переписка 1657 г., II, л. 40.

² Samas, л. 41.

das 16% kogu maa elanikkonnast.¹ Inglismaa elanikkonna arv XVI saj. I poolil oli 4.5 milj.² London oli maa suurim tööstus- ja kaubanduskeskus, kuhu tööd otndes soolas kogu alg inimeste juurde kõikidest kuningriigi osadest. Briti pärgu sündes sinna tarastamise tagajärjel töötajad jäid talupoegi. Kõik nad ei leidnud tööd ning Londonis oli kõrvuti suurimate rikkustega ka kõige arukam töötute hulk. 1534. - 1660. a. oli Londoni elanikkonna arv suurenenud peaaegu 8 korda, sest see oli tõusnud 60000 juurde 460000. Suis oli linna 150000 kvarteri asemel vaja 1150000 kvartereit iniser.³

Londonis oli vaja kulgaliselt toiduaineid ning sinna toimetati turule igasuguseid transilja- ja karjasaadusi. Londoni varustamine toiduainetega andas tähtsat osa maa põllumajanduse ja sisekaubanduse arenges, kuna suurenes nõudmine nende järgi. Londoni ümbruses asuvad maakonnad Kent, Surrey, Essex olid eriti tihedates turusidemetes Londoniga. Tähtsamaid transiljiaid peeti, iniser,

¹ Архангельский, С. И., Экономика Англии, л. 3.

² К. И. Платарикова, л. 16.

³ В. М. Лавровский, М. А. Барн, л. 72.

kaasa toodi Londoni turule kõikidest Kagu-
 Inglismaa kraatkondadest ning samuti ka
 karjasaadusi. Kent'i kraatkonda nimetati
 „Inglismaa aiaks“, kust toodi Londoni
 müügilu mitmesuguseid puuvilju.¹ Kartu-
 lid kasvatati siis seal aedades ning neid
 kasutati vähe. Palju tarbitati Londonis
 ka kala. Valitsus oli seadusega kindlaks
 määranud in „kalapäevad“, millel toiduks
 ei võinud kasutada liha.² Selliseks päevaks
 oli esialgu reede, millele hiljem lisandus
 veel kolmapäev. Samuti ei võinud liha
 süüa suure paastu ajal. See seadus oli
 antud selleks, et suurendada kalastajate
 ning ühtlasi ka laevade arvu, keema kala-
 meeste laevadest sageli komplekturiti kanda-
 ning inegi riigi sõjalaevastike osand. Paljud
 laevad olid tegemises kivisõie nooga kütteks
 Londoni Newcastle'ist.

Londoni kaudu toimus pea-
 algselt kogu Inglismaa ekspord. Selleks toime-
 tati välgarutavaid tooteid kogu maaalt
 hulgaliselt Londoni. Kuna Inglismaa

¹ Dm. Трубецкан, lk. 163.

² Samas, lk. 212.

tähtsamaks väljaveoartikkeliks oli kahe, siis koondati Londoni enamusess Kagu-Ingliismaa kalvitoodangust, kuid suurelt osalt ka tüütest piirkondadest. Suurt tähtsust Inglismaa ja osalt ka kogu Euroopa kaubandusele ning krediidile avaldas 1568. a. asutatud Londoni börsi tegus, mis teostas laialdasi operatioone.¹ Tüütest tähtsamatest linnadest peale Londoni olid Kagu-Ingliismaal kalvitööstuse keskused Norwich ja Colchester. Tähtsamaks sadamalinnaks Londoni kõrval oli Bristol, kuhu koondati suures osas Edela-Ingliismaal tooditavaid tüütesaadusi.

Turgudel oli palju müüjaga varentajaid, kes mööda maad ringi sõitis ostriid kotte nilla ning müüsid seda kergretele. Briti tähtis oli see tüüsugustes piirkondades, kus kalvit valmistasid väiketootjad. Turgudel müüis väiketootja kaupmeestele ka oma kalvikangad. Peale turgude oli rikkakaubanduses tähtis koht veel laatadel, kus kaubeldi iga suguste toodetega.

¹ Английская биржевая переписка XVII в., I, л. 64.

Ka Inglise rüekaubanduses olid tähtsal kohal monopolid, mida kuningas andis väga hulgaliselt mitmesuguste tööstussaaduste müügiks. Need võimaldasid rüeturul kehtestada toodetele kõrged hinnad. Nii oli teatavasti erilisele korporatsioonile antud monopol kivisüsi müügiks Londonis.¹ Suurt rahulolematust tekitasid monopolised õigused ölle- ja rüinimüügiks. Monopolide vastu astuti väga rüekaubanduse pooldajad ning valitsus oli sunnitud nende nõudmisi teataval määral arvestama.

1623.-1624. a. anti väga staatust monopolide kohta.² Selles märgiti, et 1610. a. väga antud seadus, milles tehti osaliselt uudeid monopolide vägaandmisest, oli ebaõiglane. Rahulolematuse suure kasvuga kaotati suur osa monopole rüekaubanduses, kuid kaugeltki mitte kõik. Revolutsioonilisel perioodil suurenes jällegi monopolide vastane võitlus. Nende vastu astuti väga kodanlike huvide kaitsjad parlamendiliikmed alamkoja istungitel. Nii märkis

¹ Nt. lk. 55.

² Хрестоматия по социально-экономической истории Европы в новое и новейшее время, lk. 251.

John Pym alamhoja istungil 6. nov. 1640. a., et monopolide tõttu on langenud kaupu-
de kvaliteet ning tõusnud nende hinnad.¹
Pym näitas, et kuigi kuningas saab kasu
monopolidest, läheb suurem osa nende
sissetulekust monopoli valdajatele. Kuningas
sai näit. veinimonopolidelt 30000
naelsterlingit aastas, monopoli omanike
sissetulek oli aga 36000 ja seega läks
kuningale ja rahvale kaduma 330000
naelsterlingit. Parlamendi liige John
Colepepper nimetas oma 1640. a. 9. nov. kõnes
parlamendi alamhojas monopolide omanikke
parasiitideparveks ja verekaunisteks, kes
imevad rahvast.² Ja rõhkus, et ei saa osta
oma maal toodetud kalvit, ilma et neile
maksaks suurt maksu.

Revolutsiooni perioodil sois-
kus ka rihkaubandus, peundrid sõja-
tugevuse tõttu sidemed üksteise pii-
rondade vahel. Suuremates linnades
tuntti turusidemete kõrgevenuse tõttu

¹ Законодательство английской революции
1640-1660 гг., лк. 256-257.

² Samas, лк. 258.

suurt puudust toiduainetest. Süsaker-
tõtte tööstuses nähenes toodete vedu pra-
nise keskuse Londoni.

Nabariigi kehtistamisega kao-
tati suurem osa monopolidest. Cromwelli
ajal 1650. c. sodus kaubanduse ugeta-
mise kohta aitas kaasa ka sisekauba-
duse tõusule. Selles ametisse seatud
komissarid pidid arutama läbi kümneni
siseosal kaubanduskeskuste paremast
põngandamisest, jõelaevanduse arenda-
misest.¹ 1651. c. Navigatsiooniant sodustas
tööstuse ja väliskaubanduse tõusuga ka
sisekaubandust ning muutis seda inten-
siivsemaks.

---

¹ Законодательство английской гвандоуем
1640-1660 гг., лк. 263.

Töötavate masside olukord

Inglismaa oli XVI saj. agraar-
maa ning peamise elanikkonna moodustasid
talupojad. Nud olid väiketootjad peami-
selt, kes maksid maa eest manori lordile feo-
daalset renti. Kapitalismi areenimisel selline
kord sattus vastuolule kapitalistlike suhe-
tega. Nimelt suurenes nõudmine villale
nii sise- kui ka väliseturul ning sellega tõusis
lambakaratus Inglismaal. Maasaldajatest osa
kujusdas oma majapidamised kapitalist-
likult. Maade tarastamiseks karjamaades
lambastile olid alanud juba XV saj. ning
jätkunud XVI saj. Eriti suurenes see XVI saj.
II poolel. Sellega hakkasid lagunema kesk-
ajad fodaalne majanduslikud suhted.
XVI saj. toostasid maasaldajad ulatusli-
kult maade tarastamist, keegi valit-
suse ordonantide ja statuudid seda otse-

seti kuldajad.¹ Kapitalismi arenguga seoses
 ei saanud need riigid takistada taras-
 tamine. Tarastamine ei haaranud VII saj.
 kogu maa talupoegi, vaid ühte osa, mis
 oli aga väga suur. Tarastamine hõlmas
 enamasti Inglismaa idapoolseid maakondi,
 kus kapitalistlikud suhted olid rohkem
 arenenud. Tarastamisele läänid maad
 lähti turseti külade kaupa. Kui arves-
 tada ka espropriatsioon talupoegade
 perekondi, siis haaras tarastamine
VI - VII saj. sadu tuhandeid inimesi.²

Pauperism muutus üldrahovalikuks vaes-
 sumiseks. Kapitalismi arengut uurides
 on tarastamise küsimust põhjalikult
 käsitlenud Marx ning väitab, et põllu-
 majandusliku tootja espropriatsioon ning
 talupoja maatajälgnäe loimus klassi-
 katise kujul just Inglismaal. Külas
 toimuva agraarrevolutsiooni tule-
 musena tõugati viletsesse seered talu-

¹ В. Ф. Семенов, Опроприация и крепостное право
 помещика в Англии XVI века,
 Москва - Ленинград, 1949, л. 5.

² Samas.

³ К. Маркс, Капитал, I, л. 623.

poegade hulgad, sest ainult osa maata
 jäänud talupoegi liidis tööd veel alus-
 tel korraldatud põllumajanduses, mis ei
 rajanud nii palju töökäsi. Osa sai tööd
 areeratus manufaktuurides, kuid suurem
 osa jäi tööta - muutusid hulkuriteks, kes
 tööd otrides ning kirjates liikusid ringi mööda
 maad. Tarastamisprotsess jätkus ka $\overline{xv}$ saj.
 I poolel. Kõrvuti lambakasvatusega toodeti
 kapitalistlikult ümberkorraldatud majapidamis-
 müstes siiski ka toiduaineid suurel jaos,
 mille tarbijate hulk suurenes tööstuse are-
 guga. Need majapidamised kasutasid juba
 palgalist tööjõudu.

Töötud pauperid siirdusid
 linnadesse ning lootid seal leida tööd.
 Eriti suur juurdetool toimus Londoni
 kui maa peamise tööstus- ja kauban-
 duskeskuse. Kuna suurem osa jäi salg-
 ilma tööst, siis töötute armeed aina suure-
 nes. Nuisuguseid õnnetuid vägivaldselt
 hulkuriteks muudetud ^{inimesi} ~~tois~~ kohutati nii
 maal kui ka linnades. Nad püüdsid
 unidid elatada juhuslikest tööd, armu-
 andidest. Kuna töötuid oli kohetatavalt
 palju, siis töötajad olid sunnitud

vastu võtma äärmiselt madalat palga.

Inglismaal olid kõik kohad täis kirjuriid ning valitsus võttis karutusele ranged abinõud nende vastu, sest nad olid kujunenud ähvardavaks jõuks eksploatoritele klandidele. Tarastamise tagajärjel hulkurites muutunud talupoegade vastu oli nägja antud akt juba 1495. a.¹ Selle alusel karistati hulkurid talanisel 3 öö-päevase arestiga ning nad saadeti paikadesse, kus nad viimati olid elanud. Samasuguse sisuga olid 1572. ja 1576. a. aktid, kus abinõud hulkurile vastu olid muutunud selgi rangemates.² Nii sugust kohutavat nodusandlust õnnestuti hulkurite vastu nimetab Marx veriseks nodusandluseks.³ Lõpliku kirje sai see nodusandlus 1597. a. aktiga hulkurite ja alatiste kirjuriid karistamisest.⁴

¹ Урестованная по соцунальско-экономический истории Европы в новое и новейшее время, лк. 222.

² Самар, лк. 223-226.

³ К. Марк, Капитал, I, лк. 637.

⁴ Урестованная по соцунальско-экономический истории Европы в новое и новейшее время, лк. 227-228.

Sellega „... igapäev, keda selle akti alusel loetakse hukkuriks või alalines kerjuseks ... ükskõik millises kuningriigi osas... peab peale aresti rahukohtunikke või konstaabli korralduse kohaselt võõri riidest lahti võtma ning avalikult piitsaga pekuma, kuni selg ei kattu verega.“ Selline karistatu tuli saata sünnikohta, kus pidi talle tööd leitsema. Talle anti ka tunnistus, et teda on vastava akti alusel karistatud. Kõrvaltaba tabamisel karistus suurenes ning hukkurid saadeti kolooniatsse või galjeridelle, neid hukati. Sellega meelditi neid täielikult orjades ning sellise kohutava seadusandluse järgi hukati tuhanded inimesi. Nagu väidab Marx, koheldi neid nagu „vabatahtlikke“ kurjategijaid ning nende eelan töötamine vanades tingimustes olenevat nende heast taktist.¹ Neid tingimusi ei eksisteerinud aga enam.

¹ K. Marx, Kapital, I, lk. 638.

See seade ei tähendanud kulurite arvu ning nende kohta tuli alalisi kaebusi äärmiselt satunud jõukatelt inimestelt. Nende huvides andis valitses samal 1597. a. väga akti vaeste laste hoolitsemise kohta.¹ Selle järgi kirikuvanemad igast kihelkonnast ja keli jõukat maomanikke, keda nimetati iga aasta paastunädalal, peavad olema vaeste järelkaatajates ning kooskõlas rahukohtutega peavad rakendama abinõusid, et anda tööd nende vanemate lastele, keda ulpsol nimetatud isikud tunnistavad võimetuiks oma laste last hoolitsema. Toetada tuli ka töötuid ning murstuda kuluritele peavarju. Saadud abi polnud nimetatud väärne, sest kulurite arv oli suur.

Inglise kuninglikud rahukohtud rahukondades juhtisid kuningriigi riiklikku ja kiriklikku poliitikat, ajasid väiksemaid kohtuajaju, viisid jõusse kuninga seadusi vaeste kohta ning käntöö reguleerimises.² Nende peamiseks ülesandeks oli rege-

¹ Успенская по общинно-экономическим условиям Европы в тобов и тобовиме врем, лк. 226-227.

² Држ. Пиревельк, лк. 192.

leerida töötasu vastavalt toidu- ja tarbe-
ainete hindadele.

Inglise kodanliku ajaloolane
G. Trevelyan käsitlises oma toos „Inglise sotsi-
aalne ajalugu“ („English social history“)
sühteliselt väga vähe töötavate masside
olekorda XVII saj, kuid ta märgib, et kõigi
vaesteladude polnud kõikides riikides
dades ühtlased, olid valitsuse sellisel
süsteemil paremused mõeldes varasema
perioodiga ning vaeste olekord olivat
nimetatud seadustega paranevad.¹ Tema
arvates ei olnud ka enam röövlisõjades,
kes terroriseerivad varem ainsaid inimesi.
Teatavasti liikus sel perioodil aga Inglise-
maal kõikjal salakaduna või sünkult
töötuid hukureid, kes oma meelikeitli-
kus olekorus olid valmis ka vägivaldaks.
1597. a. seadused ei parandanud tege-
likult kuningasrühmitel niisil töötute
olekorda. See seadusandlus oli ainult
kõrvaldaja riigati kehtides ning võimal-
das hulgi melnhermat surbet avaldada
töötajatele. 1597. a. vaesteseadused tõi täiendusi

¹ Dm. Tippebussak, lk. 193.

ning lõplikku kuju sai ta 1603. a.
See sadus muutus abatisiks ning küh-
tis 1834. a.¹

Kapitalistlike suhete areng
tööstuses väginudus pianiselt manufak-
tuuride arengus. Manufaktuuride kõr-
val oli XIII saj. I poolel tsunftidel val-
kutat mõju, kuigi need olid üle kas-
vanud kapitalistlikes. 1563. a. sadust
sellide kohta rakendati põhiliselt ka
Stuartite ajal. Nimetatud saduse
järgi „... iga vallaline ja noorem kui
30 aastat, ... kes on saanud vägaõppe
mõnel käitööalal ja kellel pole oma
maad puhastuluga 40 šillingit aastas
või vallastara väärtusega 10 nael-
sterlingit, ... on kohustatud vastaval-
vialal ükskõik millise meistri sootil
või nõudmisel astuma tema juurde
teenistusse.”² Lahkuda võis preemhe
juurest ainult kokkulepitud aja möö-
demisel või preemhe loal ning selle

¹ K. Marx, Kapital, I, lk. 627.

² Уресмокамня по социально-экономический
истории Европы в новое и новейшее время,
lk. 209.

kohta pidi lahkejal olema vastav
 tunnistus. Töö pidi algama märtri keskelt
 arvestades kuni septembri keskpaigani juba
 üll 5 hommikul ning pidi kestma õhtul
 üll 7 või 8-ni. Söögiagadeks lubati
 päevas kokku 2½ tundi. Palga miinimum
 polnud kindlaks määratud. Rahukohtude
 pidid üll määrana üll maksimumi
 vastavalt turukindadele, mida tegelikult
 üll ei teatud. Rahukohtu üll olid
 in uspluaterijate hulgest ning määrasid
 palgad oma huvides alati madalad.
 Rahukohtu üll pidid talvana ka üll,
 et üll peremes üll maksaks kõrgemat
 palga üll määratud maksimumist. Kui seda
 määrust üll rikutud, siis peremest
 üll trahvitud 5 naelstulkingiga ja 10
 päevase arstiga, kuid töötajat 21 päi-
 vase arstiga. Rahukohtu üll toetu-
 rid ka vaeste nadusele, mille alusel
 vaesed said toetust kogukonnast.
 See abi oli äärmiselt väike, mis üll
 suutnud parandada paljude töötute
 inimeste õnnetut olukorda. Arutati

töömajand, kuhu osa hulkurid suunati tööle. Seal ekspluateriti neid äärmiselt rängalt. Kõige kiirguse süsteemi esmärgiks polnud mitte inimeste kindlustamine tööga, mille turuhindadele vastava palga määramine, vaid tööjõu olemasolev kindlustamine sellisel viisil, et tööjõu kulle ületas nõudmise selle järgi. See võimaldas säilitada madalaimad palgad ning töötajaid maerialselt ekspluaterida. Rahuvohturike arhiivis ei leidu andmeid protsesside kohta, kus oleks arutatud töötajate liiga madala palga küsimust. Seevastu oli küllalt otsuseid, et koostablid pidid teatama rahuvohturikele sellest, kui mõned paremehed maksasid eelkäitvad maksimumist kõrgemat palga.

Kõige rängemini ekspluateriti Inglismaal naiste ja laste tööjõudu. Naised said sama töö eest 2 korda vähem palga kui mehed ning lapsed ei saanud üldse palga, keegi noli tegid raskest tööd.¹

¹ B. M. Лабровский, М. А. Бажо, к. 114.

Sageli jäeti töötajatele palk välja maksmata. Kui töötaja sellise üllakuse puhul võimude poole pöördus, jäi õigus ikka poremehle.

Üheks kõige julmemaus eksploatatsioonise vormiks oli õpipoiste tööjõu kasutamine. Õpipoisteks andsid need vanemad oma lapsi, kes olid sattunud väga suurde vaesusse. Kohalikud võimud sundisid aga tihti vägivaldselt töötavaid inimesi andma oma lapsi õpipoisteks.¹ Lapsi võeti vägivaldselt õpipoisteks hukkumisel ja ning hundis anti ka varematata jäänud lapsed. Paremhed kohtlesid õpipoisse äärmiselt julmalt - pekisid neid sageli invaliidideks ning osa jõudis välja nälgisurmani. Rakukohdete andmetes liidub hulgaliselt õpipoiste kaastunni poremehete sellise toore kohtluse üle. Töö oli lastele üle jõu, kuid sageli sunniti neid tegema igasuguseid muid töid ning ei õpetatud mingit viala. Paremehi ei karistatud, kuid

¹ B. M. Nabobchevi, M. A. Tsap, lk. 115.

õpipõistel tehti seda iga vähinegi elu-
muse puhul. Suur osa töötava rah-
va lastest sureb väga noorelt just
niisuguse uuhutava ekspluatsiooni
tulenevana.

Et palgad ei vastanud
toidu- ja tarbainete turuhinda-
dele, selleks tarvitseb võrrelda neid.
Toidu- ja tarbainete hinnad tõu-
sid pidevalt, kuid palgod peaaegu
üldse ei tõusnud. Sui tõusid, mis
oli see ainult minimaalne. Palkode
ja tarbainete ning toidusilja hindade
suuruse kohta on laialdaselt and-
meid mitmete kodanlike ajaloolaste
spetsiaalsetes töodes. Käesolevas töös
on palgade ja viljahindade võrdlusi-
ks kasutatud T. Rogers'i ja G. Steffeni
andmeid, kes on seda küsimust küllal-
daselt uurinud. Nad toovad võrdlusi
palkode ja viljahindade suuruse kohta.
Need andmed arusaadavalt ei ühtu,
kuna autorid on kasutanud allia-
matu ajalidena andmeid ingliska eri-

nevatest piirkondadest. Kuigi need andmed ei käi otseselt manufaktuuris töötajate kohta, annavad need siiski üldiselt ettekujutuse töötajate masside raskust olekorrast.

Inglise kodanliku ajaloolase J. Rogers'i andmetel oli kümne aasta jooksul ajavahemikus 1581.-1590.o. nise kvarteri keskmine hind 20 šillingit 6 penni.¹ Järgneva kümne aasta jooksul kahe ikalduse tõttu 1596. ja 1597.a. tõusis nise kvarteri hind 31 šillingit 5½ pennini. 1597.o. suure nälgja ajal maksis nise kvarteri inegi kuni 56 šillingit 10¼ penni.² Kän töölise aastane palga ulatus 4 naelsterlingit 10 šillingit kuni 5 naelsterlingit 10 šillingini. Kui aluseks võtta 1597.o. kõrge nisehinna ikalduse tõttu, siis kõrgem palgamäär oli umbkaudselt kahe

¹ J. Rogers, lk. 353.

² Samas, lk. 322.

kvarteri nise väärtusega. Selliste kokk-
 tabate nisehindade juures oli töötajate
 peamiselt karvitatavaks tarvitajaks sea-
 nud kaer, mis oli küll kallim, kuid niseuga
 võrreldes siiski odavam.¹ 1597. a. maksis
 kanna kvartu 13 šillingit 10 $\frac{1}{2}$ penni.²
 Pajund surid aga lausa hälega.

Glüürad tõusid XVI saj. ring
 töötajate ostuvõime madalate palude
 juures vähenes pidevalt. Ajavahemikus
 1601. - 1610. a. oli nise keskmine hind
 29 šillingit 5 $\frac{1}{2}$ penni, 1611. - 1620. a.
 34 šillingit 9 $\frac{1}{2}$ penni kvartu.³ Võrrel-
 des ajavahemikuga 1581. - 1590. a. oli
 see tõusnud kvarterilt üle 14 šillingi.

Glüürade tõusule avaldas
 mõju XVII saj. jätkuv „hindade revolutsi-
 on“. Nagu näitab Marx, ei tõusnud kau-
 pade hinnad selle tõttu, et suurem hulk
 kulda ja hõbedat hakkas funktsioneerima
 ringlennistatendina.⁴ Ameerikant odavalt
 pärisoryade jõi orjade tööga saadud väär-
 metall oli odavam ning mis alla seelini

¹ C. M. Архангельский, Экономическая Англия, lk. 31.

² III. Погребер, lk. 322.

³ Sakas, lk. 353

⁴ K. Marx, Kapital, I, lk. 109.

Euroopas käibeloleva metalli väärtus.

Ka G. Steffeni andmetel oli tohutu väre palga ja toiduainete hindade vahel. Nende järgi nisu maksis 1603. - 1612. o. keskmiselt 35 šillingit 3 $\frac{1}{2}$ penni, hernes 17 šillingit 5 $\frac{1}{4}$ penni kvarti. ¹ Nõudluseks nendega sama autori andmed mitme sargente käritöölise päubapalude kohta samas ajavahemikus - tsivil 16 šilling 2 $\frac{1}{2}$ penni, puusepal 1 šilling 1 $\frac{1}{2}$ penni, müürsepal 1 šilling, lihttöölisel (hanna kaevajal) 9 $\frac{3}{4}$ penni. ²

G. Steffen toob andmeid nisuhindadest läbilõikes Inglismaa kohta aastate kaupa 1603. - 1612. o. ning võrdleb neid päubapaludega samal perioodil. Nende järgi oli nisu kvarti 1603. o. 26 šillingit 7 $\frac{1}{4}$ penni, 1605. o. 27 šillingit 8 $\frac{1}{2}$ penni, 1612. o. oli tõusnud 41 šillingi 10 pennini ning 1608. o. oli isegi olnud 53 šillingit 1 $\frac{1}{2}$ penni. ³ Seega oli nisu kvarti tõusnud 1603. - 1612. o. umbkaudselt üle 15 šillingi. Puusepa päubapalka tõusnud

¹ G. Steffen, lk. 365.

² Samas, lk. 370.

³ Samas, lk. 377.

lähiloimus kogu Inglismaa kohta näeme, et ajatrahemikus 1603.-1612.a. oli see praeguse ikkagi 12 penni piiroides.¹ Palk tõusis ainult mõne penni osas võrra üldiselt võttes. 1603.a. oli peusepa pästapalk 12 penni, 1605.a. 12 $\frac{1}{2}$ penni, 1610.a. oli tõusnud 13 pennini, kuid 1612.a. oli jällegi 12 penni. Seega pidi peusepp umbkaudset töötama üle 41 päeva, et osta kvartu nisu. Siit saigi näha reaalpalka suurus, töötajate osterjõud.

XVII saj. esimesed aastakümned olid klassikateooride ja rahvamasside rahulolematuse järse tõusu perioodius nohes nende materiaalse elukorra halvenemisega. Perioodi iseloomustab feodaalse majanduse sügav kriis, kapitali esialgse akumulatsiooniprotsess. Rahvalihumoris sel perioodil on tihti raske maldada küla- ja linnaelikeste võitlust nohes kasvava hulkerühmaga.

30-aastase sõja ajal mandril langes inglise väliskaubanduse kauba-

¹ G. Steffen, lk. 377.

duslike sidemete nõrgenemise tõttu. See põhjustas riisaku ka tööstuses ning suurendas töötute hulka. Sellest annavad tunnistust nii rahukohtute kui ka Salanõukogu arhiivid. 1621. a. said rahukohtud Kent'is, Surrey's, Essex'is, Hertfordshire'is ja Buckinghamshire'is kirja Salanõukogult, milles juhtiti rahukohturike tähelepanu iga päevaga suurevate kulurite arvu. Kuna need meesnerid ähvardavalis jõulus ekspluaatorijatele, tehti rahukohturikele ülesandeks leida neile tööd, alustada tootustega, et neisugust nähtust pidendada. Tegelikult selles osas raeste heaks midagi märkimisväärset ära ei tehtud.

Rahukohturitele tuli palveid viitsuseks sattunud töötajatelt. Nii saatsid 1623. a. Wiltshire'i tekstiiltöölind petitsiooni rahukohturike fraktsionda nende töötamiseks. Käsitöötajate ja tegelised inimesed kaebasid, et modaleid

¹ Английская буржуазная революция XVII в., II, л. 67

² Хрестоматия по социально-экономической истории Европы в новое и новейшее время, л. 219.

palgad ning kõrged toidusainete hinnad
 ei võimalda neil kuidagi elatuda.
 Nad palusid määrata rahukohtunike
 vastavalt töötasu. Nii tööajate rasket
 olukorda arvestades, vaid ekspatriatide
 huvides määrati 1630. a. Salakõukogu
 komisarid ametisse Iida- Inglismaa
 tekstiiltöölise kaebuste uurimiseks.¹
 Komisarid määrati Salakõukogus 1630. o.
 veebruaris toimunud arutelu järel, kus
 oli päevakorras Sudbury, Suffolki'i
 ning Essex'i kraasijate, kitrajate ja
 kudejate kaebused madala palga
 kohta.

Nimetatud komisarid asu-
 sid olukorda uurima ning tegid sellest
 tekkande Salakõukogule 1631. a.² Komis-
 sarid olid ettevõtete omanikelt aru
 pärinud madalate palgade üle. Ette-
 võtte omanikud väitsid aga omakorda,
 et selline olukord kehtib juba tekstiil-

¹ Упоминания во сыгуарско-экономической
 истории Европы в новое и новейшее время, кн. 219.

² Samas, кн. 220.

tööstuses ka kuningriigi trüsti osades. Kui kehtestada need palgad, siis tuleksid need kehtestada kogu kuningriigi ulatuses, muide riivat see nende läelikuks lastumiseks. Konissarid tegid küll korralduse uute palgade kehtestamiseks seni, kuni Salanõukogu ei ole teinud nõnda uut korraldust. Palgaid tõsteti väga vähe, korraldus ei parandanud märkimisväärselt töötajate olukorda. Raskesse sattunud töötajad olid nägja sunnil leida uut ära andnud oma hädavajalike töö- ning tarbeksmeid. Nii kirjutasid Essex'i ja Suffolki'le tekstiiltöölised oma kaebustes, et nad on sunnitud ära andma tihti boodid, pokid, ju!¹

Rahvamaside olukord halvenes edasiselt revolutsiooni perioodil. Sõjategevuse tõttu olid sidemed Inglise- ja Prantsuse osade vahel katkenud, oli langenud põllumajandus, tööstus, nii välis- kui ka sisekaubandus. Briti raske oli Londoni olukord,

¹ K. H. Tamapuhola, lk. 47.

kuu see maa suurima linnana sõltus täielikult siseturust. Suure toidu- ainetepuuduse tõttu maksis nisei kvarter keskmiselt 48 šillingit 11 penni ajavahemikus 1643.-1652.a. G. Steffeni andmete järgi.¹ Nõrrel-des ajavahemikuga 1603.-1612.a. oli nisei keskmine hind tõusnud üle 13 šillingi kvarterilt, kuha viimatinimetatud ajavahemikul oli see olnud 35 šillingit 3½ penni.² Tisleri keskmine päevapalk oli 1643.-1652.a. 11 šilling 9½ penni, 1603.-1612.a. oli see olnud 1 šilling 2½ penni ning oli seega tõusnud ainult 7 penni võrra. Lisaks üldisele raskete olukorrale oli 1647.a. imaldes üng nisei kvarter maksis sel aastal kuni 65 šillingit.³

Suured kvantumid toiduaineid kulus armeel varustamiseks. Et katta riigi väljaminekuid, parlament rakis raskes seeri maks. kõige kõrgemavam oli aut.süs esmajärgulistele

¹ G. Steffen, lk. 365.

² Samar.

³ Английская буржуазная революция XVII в., I, lk. 200.

tarbeainetele, mis säiti enamasti
 siin 1643.a.¹ Kus maks suurendas töö-
 tava rahva deekallidust, kuid ei
 puudutanud riikaste kasumeid. On
 raske öelda, kui suur oli töötute
 hulk XVII saj. 40.-50-ndatel aastatel,
 kuid rahukohtunike protokollid
 revolutsiooni perioodist märgivad, et
 kogu maa oli täis hulkureid, kelle
 peale kaubariid peremehed ning koha-
 likud töötajad. Niiamad olid ka
 ise laostunud, sest võivad päeva-
 tööks püüdnud võtta uilt töö.

Revolutsiooni perioodil anti
 parlamendi poolt 1647.a. väga ordo-
 nants raeste abistamise ja tööga
 varustamise, hulkureite ja teiste töötute
 karistamise kohta Londonis ning teha
 linnades.² Moodustati eriline korpo-
 ratsioon, kellel oli õigus asutada tööli-
 maju, kuhu hakati töötuid tööle
 suunama. Samuti oli korporatsioonil
 õigus saata töötuid koale. Nimetatud

¹ Английская буржуазная революция XVII в.,
 I, lk. 201.

² Законодательство английской революции
 1640 - 1660 гг., lk. 281-282.

organi volitud suurend sel vaba-
riigi perioodil. Talle anti 1649. a. õigus
arstide ja hulkurid Londonis ning
neid nägä saata siinikohtades.¹ Vsa
hulkurid suruti tööle töömajadesse
ning neid, kes keeldusid haketas kokuta-
rates tingimustes töötama, karistati jul-
malt. Need sadused olid talitruva klassi
järgikordsetes sammudes töötava rahva
suurema ekspluaterimise kindlustamisel.

Lisaks suurtele toidumuredele
andis Londonis eriti travalt tunda
kütlispuudus. Kütkes kasutati sal-
teatavasti Newcastle'i kivisütt. Revo-
lutiooni ajal oli see piirkond rojalistide
käs, mis võimaldas kuningal kehtitada
kivisöele kõrgeid hinnad.² Selle olukorra
raskust said kõige rohkem tunda jällegi
töötavad massid, kelle ostuvõime naha-
late palnade juures oli äärmiselt
väike.

¹ Законодательство английских революций
1640-1660 гг., л. 282.

² Nt. л. 58.

Revolutsiooni ajal paljud käntööd, mis olid jäänud tööta sisaku tõtte tõistuses, emigreeruvad Madalmaadesse. Puhdus ja nälg tõtte toimunud Londonis mullavalend - kõuti kohut kuninga üle, töötajate ning hulkurite olekora parandamist.

Nabariigi kehtestamise ajal 1649. a. oli töötavate masside majandusliku olekord raske. Sõjategevuse tõtte oli kaunatanud maa majandus. Toideainete, eriti teravilja hinnad tõusid, tööpuudus suurenes. Kuni J. Rogeri'i andmete järgi oli keskmine nishhind 1601. - 1610. c. olnud 29 šillingit 5½ penni kvarter, siis 1651. - 1660. a. oli see tõusnud 44 šillingi 6 pennini.¹ Eelmine perioodiga võrreldes oli see tõusnud üle 15 šillingi. Perioodi 1651. - 1660. a. alguses oli käntöölise päevatasa 1 šilling, lihttöölisel 8 penni, perioodi lõpus oli tasu tõusnud käntöölisel 6 penni, lihttöölisel 4 penni võrra.²

¹ III. Poguepc, lk. 353.

² Samas

See näkida reaalpalgast 1651.-1660. a.,
 siis pidi kantioline 1 kvarteri nisu
 ostmiseks töötama 44 päeva. Need olid
 keskmised hinnad, kuid üksikutele aas-
 tatel olid need selgi kõrgemad. Nii
 maksis nisu kvartu 1651. a. isegi 51 šillingit
 4 penni, kaeral 23 šillingit 10 penni,
 kuid kaerajahul 48-64 šillingit.¹

Samaruguse pildi saab ka
 G. Steffeni andmete põhjal. Nii oli
 keskmine nisu hind kvarterilt 1653.-1662. a.
 47 šillingit 2 $\frac{1}{4}$ penni, 1603.-1612. a. oli
 olnud 35 šillingit 3 $\frac{1}{2}$ penni.² G. Steffen
 võrdleb neid hindasid perioodiga
 1541.-1550. a. ning märgib, et need olid
 enam kui 300% kõrgemad.³

Stallid olid samuti häda-
 rajalikult tarbeained. Tavaliise kalu
 12 jardi⁴ maksis 1653.-1662. a. 28 šillingit.⁵

¹ III. Погмепс, lk. 324.

² G. Steffen, lk. 365.

³ Samar, lk. 366.

⁴ 1 jardi $\approx$ 91,4 cm

⁵ A. G. Klyppabueb. Беруна англійскаго півострова,
 lk. 142. (andmed T. Rogers'i "History of agri-
 culture and prices in England" järgi, kuid
 vastab tios püüdnud).

Tavalise lõuendi 12 jardi maksis 19 šillingit 3 penni. Kui opereerida G. Steffeni andmetega, siis 12 jardi kahtsi kindl sõrdus umbkaudselt peussepa 18¹/₂ päevase töötasuga (1 šilling 6 penni).¹

Toiduainete puudusel arenes veel spekulatsioon, petmised. Et sellele piiri panna, andis parlament 1650. a. välja akti riisja ja jahuga kauplemise kohta.² Sellega keelati trade ostmine ja jahu valmistamine rahukohtumise loata; jahu võis müüa ainult selleks määratud avalikel turgudel. Jahu pidi tulema müügies otseselt veskist, teda ei võinud millegagi segada. See oli küll petmistele vastu, kuid elanikkonnale vastuvõetava hinnaga toidusilja müüki see ei kindlustanud.

Linnades elas töötas rahvas linna ääres viletsates kurtikeetes, kus valitses alaline puudus ja rahulole-matus, mis siis inimesed muleksiteile.

¹ G. Steffen, lk. 370.

² Законодательство английской революции 1640 - 1660 гг., lk. 264.

Nälja tõttu levisid kiiresti epidemiad, viti kate ning surus karras. Paljud töötud rändasid keryates kultuuritena ringi ning oma olemasolevatest võideldes muutusid nad tootlik - kasutand vägi-ralda, karastand. Suur hulk neid õretuid suri nälga. Nii märgib kaasaegne riigitegelane Whitelocke oma memoaarides: „Newcastli'ist teatatakse, et Cumberland'is ja Westmorland'is paljud surevad suurtel teedel toidu puudusel, mõned jätabad maha oma eland ning lähevad perekondadega tistesse kohtadesse abi saama, neid usagilt nad xda ei lüa.“¹ Samasugune oli olukord tistes piirkondades.

Revolutsiooni tulemusena võimude juurde pääsenud kodanlus koos uusaadliga ei olnud huvitatud töötajate raskest olukorrast ega teinud midagi selle parandamiseks, vaid nad püüdnud suurema kasumi saamiseks töötava rahva ekspluatatsioonist selgi

¹ Спецмеморандум по поводу голода в Англии, часть II, Москва, 1958, стр. 17.

suurendada. Nende huvides peetakse sõjad nõudrid seuri kulutusi, mis võin suruti rahva kaela. Ka tsaririigi aegne sadusardlus rahendas kodanluse huvides endiselt hulkurite vastast võitlust. 1657. a. välja antud antis hulkurite kohta määratakse, et hulkurid tuleb aretada ja karistada vastavalt 1597. a. sadusele.¹ Palgud määrati endiselt rahukohtunike poolt ning nende töös mõrrelde toiduvainete hindade tõusuga oli äärmiselt väike.

Kasvatavas peenduses saagurid linna- ja maarahva väljaastumised, kes võeti oma olukorra parandamiseks. Hakkavad üha suuremuna vastuolud kodanluse ja kujunema proletariaadi vahel. Töötava rahva abiga võimule tulnud kodanluse poliitikat paljastati kõige rohkem avalikult poliitilistes pamfletides.

XIII saj. 40-ndate aastate kõige revolutsioonilise osa kodanluse (peamiselt väikekodanluse) juht

¹ Законодательство антимурских революций 1640-1660 гг., л. 283.

John Lilburne'i oma pamfletis „Inglise ka
 need ahelod“ süüdistat: „Täie andsite
 meile otseselt lootust, et tegitute
 rahva vabaduses ja õnnes, kuid rüüsite
 rahva olekoida, mis on lähedane organ-
 dusele.“¹ Edasi märgib Lilburne'i seer-
 nodanline paljastamiseks: „Need inimesed
 tegid varem häo, et võitlevad ühiskonna
 vaesuse häbitamiseks, kuid praktiliselt
 osutuvad nad vabaduse türannideks.“

Lilburne'i pamfletid levisid ka töötavate
 masside seas ning olid seal väga
 populaarsed. Ingliseal võimude tulnud
 seernodanline ja seeroodie tegid kõik, et
 töötavat rahvast maksimaalselt supla-
 turida, kelle olekuna pidiid halveni-
 mine mis süüevale ülarivõitlemisele.

¹ Дм. Лилберн, Памфлеты, Москва, 1937, л. 48.

² Сахар, л. 68.

Lõppkokkuvõte.

Käesolevas töös on näidatud kapitalistliku korra arengut Inglismaal, selle tungimist järk-järguliselt tööstusse, kaubandusse ja ka põllumajandusse. Kapitalistliku korra arenguga suurenes Inglismaal kaalutootmine ja see kujunes maa juhtivaks tööstusharuks. Töös on näidatud, milliseid takistusi püstitas transiitkord kapitalistlikule manufaktuursle tootmisele. Revolutsioonilisel perioodil toimus võitlus oma õigestest kaupli- kult inimkonda feodaalaristokraatia ning üha nõrgenemas muutuva kodan- luse vahel, kuhu viimane oli hehitatud monopolistabast arengust tööstuses ja kaubanduses. Kapitalistlike suhete karr oli sel ajal progressiivses üm- gildist arengust edasviitaks nähtelus.

Kodanliku revolutsiooni tulemusena lauges feodaalabsolutistlike

kord Inglismaal ning ühes sellega ka üldist
 arengut pidurdanud monopolide võimut-
 senine. Nõimule pääsenud kodanlusele ja
 munaadlile olid nüüd avanevad võimalu-
 sed tööstus ja kaubandus edasiseks
 arendamiseks. Kapitalistliku korra süve-
 nemisega suurenes töötava rahva eksplua-
 tsiivne, kellele revolutsioon oli feo-
 daalse ekspluatatsiooni asendatud kapi-
 talistlikuga.

Nõitluses kaubanduse ja
 tööstuse laiendamise eest pööras kodan-
 lus üha suuremat tähelepanu koloni-
 aalpoliitikale, suurendati kolooniate
 arvu. Nõeti kasutama otsustavad abi-
 nõud Madalmaade vastu, kellele kuulus
 juhtiv koht meredel. Navigatsiooniakti
 kehtestamine oli otsustava tähtsusega
 madalmaalaste positsiooni kõrgendamisel
 ning aitas kaasa Inglismaa kaubandus-
 lisele tõusule ja tema edasise hege-
 monia väljakujunemisel maailnamere-
 del.

Kasutatud kirjandus

Marxismi - leninismi klassikud

1. Marx, K. Kapital. I. Tallinn, 1953.
2. Marx, K. ja Engels, F. „Kommunistliku Partei Manifest“; Marx, K. ja Engels, F. Valitud teosed kahes köites. I. Tallinn, 1957, lk. 13-45.
3. Маркс, К. и Энгельс, Ф. Немецкая программа, Маркс, К. и Энгельс, Ф. Советская. т. 3. Москва, 1955, lk. 7-544.
4. Маркс, К. К критике политической экономии, Маркс, К. и Энгельс, Ф. Советская. т. 13. Москва, 1959, lk. 1-167.
5. Lenin, N. J. Nõukmetatud tergete küsimuse kohta, Lenin, N. J. Teosed. 1. köide. Tallinn, 1948, lk. 59-102.
6. Lenin, N. J. „Parempoolseid laste haigusi kommunistis“, Lenin, N. J. Teosed. 31. köide. Tallinn, 1955, lk. 1-95.

Литература

1. Дмитриевский, Н. П. Законодательство английской революции 1640 - 1660 гг. Москва - Ленинград, 1946, (= Законодательство английской революции 1640 - 1660 гг.).
2. Трауготский, Н. П. и Скадский, С. Д. Хрестоматия по истории средних веков. Москва, 1950, (= Хрестоматия по истории средних веков).
3. Луккин, Н. М. и Далекин, В. М. Новая история в документах и материалах. Выпуск I. [Москва], 1934, (= Новая история в документах и материалах).
4. Молок, Л. И. и Орлов, В. А. Хрестоматия по новой истории. Часть I. Москва, 1958.
5. Волкин, В. П. Хрестоматия по социально-экономической истории Европы в новое и новейшее время. Москва - Ленинград, 1929, (= Хрестоматия по социально-экономической истории Европы в новое и новейшее время).

Монографияд ja artiklid

1. Архангельский, С. И. Аграрное законодательство Великой английской революции 1643 - 1648. т. I. Москва - Ленинград, 1935.
2. Архангельский, С. И. Экономика Англии и экономические проблемы английской буржуазной революции XVII века, Ученые записки Торковского Государственного Университета. Вильнюс XVIII. Серия историко-филологическая. Торонто, 1950, № 3-32, (= С. И. Архангельский, Экономика Англии).
3. Баам, Э. История экономического развития Голландия в XVI - XVIII веках. Москва, 1949, (= Э. Баам).
4. Cunningham, W. The growth of English industry and commerce in modern times. Cambridge, 1892.
5. Фостер, Ч. Келригский народ в истории Америки. Москва, 1955.
6. Фостер, Ч. Очерк политической истории Америки. Москва, 1955, (= Ч. Фостер, Очерк политической истории Америки).
7. Гелог, А. Развитие крупной промышленности в Англии. С.-Петербург, 1899.

8. Тиддикс, Т. История торговли Европы. С.-Петербург, 1900.
9. Тиддикс, Т. Вперь истории английскй торговли и колоний. С.-Петербург, 1899, (= Т. Тиддикс, Вперь истории английской торговли и колоний).
10. Тиддикс, Т. Промышленная история Англии. С.-Петербург, 1898, (= Т. Тиддикс, Промышленная история Англии).
11. Косминский, В. А. и Левинский, Я. А. Английская буржуазная революция XVIII века. I - II, Москва, 1954, (= Английская буржуазная революция XVIII в.).
12. Кудрявцев, А. В. Великая английская революция. Ленинград, 1925.
13. Лавровский, В. М. и Барн, М. Н. Английская буржуазная революция. Москва, 1958, (= В. М. Лавровский, М. Н. Барн).
14. Мильберг, Фр. Памятки. Москва, 1937.
15. Lipson, E. An Introduction to the Economic History of England. I. London, 1915, (= E. Lipson).
16. Мещерякова, Н. М. О промышленном развитии Англии накануне буржуазной революции XVIII века, Средние века. Сборник. Выпуск VII. Москва, 1955, кн. 174-198, (= Н. М. Мещерякова).

17. Мортон, А. Л. История Англии. Москва, 1950, (= А. Л. Мортон).
18. Очерки истории СССР. Первый феодализм, конец XV в. - начало XVIII в. Москва, 1955.
19. Роджерс, III. История труда и заработной платы в Англии с XIII по XIX век. С. - Петербург, 1899, (= III. Роджерс).
20. Сапрыкин, Ю. М. Английская колонизация Ирландии в XVI - начало XVII века. Москва, 1958.
21. Семёнов, В. Ф. Ограбление и крестьянские движения в Англии XVI века. Москва - Ленинград, 1949.
22. Steffen, G. Studien zur Geschichte der englischen Lohnarbeiter. I. Stuttgart, 1901, (= G. Steffen).
23. Патаркинова, К. И. Очерки по истории Англии 1640 - 1815 гг. Москва, 1958, (= К. И. Патаркинова).
24. Тревелман, Фр. Социальная история Англии. Москва, 1959, (= Фр. Тревелман).
25. Чернышев, И. Экономическая политика английской республики, Книга для чтения по истории нового времени. т. 2. Москва, 1911, лл. 104 - 127, (= И. Чернышев).

Sisukord.

	lk.
1. Sissejuhatus	1 - 11
2. Inglismaa tööstuse areng <u>XVII</u> saj.	12 - 62
I poolel	
a) Kalvitootmine - juhtiv haru Inglise tööstuses.	12 - 40
b) Teised tekstiilitööstuse harud	41 - 43
c) Metallitööstuse areng	44 - 52
d) Sõetööstuse olendid	53 - 59
e) Vähenarenenud tööstusharud	60 - 62
3. Inglismaa võitlus kaubanduse laiendamise eest	63 - 119
4. Töötavale masside olekkord	120 - 147
5. Lõppkokkuvõte	148 - 149
6. Kasutatud kirjandus	150 - 154